

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Ernestos Balžekaitės,
V kurso, baudžiamosios justicijos
studijų šakos studentės

Magistro darbas

**Nepilnamečių asmenų dalyvavimo baudžiamajame procese ypatumai
Peculiarities of Juvenile Participation in Criminal Procedure**

Vadovas doc. dr. Gintaras Goda

Recenzentas asist. Gintaras Jasaitis

Vilnius

2016

TURINYS

ĮVADAS.....	3-5
1. NEPILNAMEČIO SAMPRATA.....	6-10
2. NEPILNAMETIS NUKENTĖJUSYSIS.....	11
2.1. Nukentėjusiojo samprata.....	11-13
2.2. Nepilnamečio nukentėjusiojo procesinis statusas.....	14-18
2.3. Nepilnamečių nukentėjusiųjų atstovavimo pagrindai.....	18-21
2.4. Nepilnamečiui nukentėjusiajam suteikiamos procesinės garantijos.....	21-22
2.5. Nepilnamečio nukentėjusiojo teisė į žalos atlyginimą.....	23-25
2.6. Nepilnamečio nukentėjusiojo apklausa ikiteisminio bei teismo nagrinėjimo metu.....	25-32
3. NEPILNAMETIS ĮTARIAMASIS (KALTINAMASIS).....	33
3.1. Įtariamojo (kaltinamojo) samprata.....	33-36
3.2. Nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) procesinis statusas.....	37-38
3.3. Nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) teisės į gynybą užtikrinimas.....	39-40
3.4. Nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) apklausa.....	41-44
3.5. Nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) padarytos žalos atlyginimas.....	44-47
3.6. Kardomosios priemonės, skiriamos nepilnamečiui.....	47-51
4. NEPILNAMETIS LIUDYTOJAS.....	52
4.1. Liudytojo samprata.....	52-53
4.2. Nepilnamečio liudytojo procesinis statusas.....	53-54
4.3. Nepilnamečių liudytojų vykdomos apklausos ypatumai.....	54-58
5. IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	59-60
6. ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	61-67
7. SANTRAUKA.....	68-69
8. SUMMARY.....	70-71

IVADAS

Baudžiamoji teisena yra griežčiausiai sureguliuota socialinio gyvenimo sfera, kurioje vis dažniau į baudžiamąjį procesą yra įtraukiami nepilnamečiai, o būtent, kai pats procesas pradedamas dėl nepilnamečių padarytų nusikalstamų veikų, jiems nukentėjus ar suteikiant liudytojo statusą. Teisės literatūroje baudžiamasis procesas apibrėžiamas taip – tai tiriant bei nagrinėjant baudžiamąsias bylas teismo, prokuroro ir ikiteisminio tyrimo pareigūnų įstatymo nustatyta tvarka vykdoma veikla, kurios metu sudaromos sąlygos nustatytomis teisėmis naudotis visiems proceso subjektams¹. Vienas iš pagrindinių baudžiamąjo proceso tikslų - atskleidžiant nusikalstamas veikas saugoti žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus. Dalyvavimas baudžiamajame procese asmeniui sukelia neigiamus išgyvenimus, stresą, o atsižvelgiant į asmens procesinį statusą, tiksliau esant įtariamuoju ar kaltinamuoju, teisių bei laisvių suvaržymus. Kitaip tariant, baudžiamasis procesas daro įtaką tolimesniam asmens gyvenimui, o nepilnamečiai dėl savo socialinės padėties, dėl fizinio ir psichikos nebrandumo turi teisę būti itin saugojami, todėl siekiant apsaugoti nepilnamečius asmenis nuo neigiamų proceso padarinių jiems taikomos specifinės baudžiamąjo proceso taisyklės. Pavyzdžiui, nepilnamečiui padarius nusikalstamą veiką, svarbiausias baudžiamąjo proceso tikslas – ne siekis nubausti teisės pažeidėją, o būtinumas panaudoti visas alternatyvias auklėjamojo poveikio priemones, kadangi didžiausias dėmesys skiriamas ne padarytai nusikalstamai veikai, o nepilnamečio asmenybei, jo brandai, socialinei aplinkai. Atsižvelgiant į konstitucinį asmenų lygybės principą, galima konstatuoti, kad vaikui (nepilnamečiui) pripažįstamos ir ginamos visos teisės ir laisvės, numatytos pilnamečiams asmenims. Įvertinus vaiko (nepilnamečio) psichinę, socialinę bei fizinę brandą,

¹ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; ir KUCONIS, P. *Baudžiamąjo proceso teisė: vadovėlis*. Vilnius: VĮ registru centras, 2011, p. 12.

nepilnamečiui baudžiamojo proceso dalyviui numatomi tam tikri teisių bei pareigų ypatumai².

Darbo objektas ir dalykas – specifinės baudžiamojo proceso taisyklės, taikomos nepilnamečiams asmenims dalyvaujantiems procese.

Temos originalumas ir naujumas – dažniausiai keliami probleminiai klausimai dėl nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ar nepilnamečių apklausos atlikimo ypatumų baudžiamajame procese. Šiame darbe bus nagrinėjami skirtingi nepilnamečių proceso statusai jiems dalyvaujant baudžiamajame procese nuo ikiteisminio tyrimo pradėjimo iki bylos išnagrinėjimo ir sprendimo priėmimo teisiamajame posėdyje. Be to, nagrinėjant kiekvieną proceso statusą atskirai, bus aptariamos baudžiamojo proceso specifinės taisyklės, kurios taikomos nepilnamečiams, dalyvaujantiems procese siekiant apsaugoti juos nuo neigiamo baudžiamojo proceso poveikio. Šią temą taip pat yra nagrinėję autoriai R. Ažubalytė, R. Ancelis, A. Drakšienė, R. Drakšas, A. Dapšys, G. Sakalauskas, G. Goda, L. Pakštaitis ir kiti.

Temos aktualumas – nepilnamečiai asmenys yra mūsų ateitis, todėl jiems patekus į baudžiamojo proceso sferą turi būti siekiama užtikrinti, kad neigiami proceso padariniai juos paveiktų minimaliai ir būtų apsaugoti jų interesai. Ši tema aktuali ir socialiniu požiūriu tuo, kad nepilnamečių tėvams ar globėjams suprantama kalba būtų išaiškinta, kokias teises ir pareigas turi jų vaikas, turintis atitinkamą baudžiamojo proceso statusą. Taip pat, šis darbas padės tinkamai suprasti baudžiamojo proceso eigą. Taigi, svarbu aptarti nepilnamečių dalyvavimo baudžiamajame procese ypatumus, siekiant išskirti esminius skirtumus ir pabrėžti tokio proceso specifiką.

Darbo tikslas – remiantis Lietuvos Respublikos įstatymais, moksline literatūra, teismų praktika išanalizuoti nepilnamečių dalyvavimo baudžiamajame procese ypatumus.

Darbo uždaviniai:

1. Atskleisti nepilnamečio sampratą.

² ZAKSAITĖ, S.; ir SAKALAUSKAS, G. *Vaikai kaip nusikalstamų veikų aukos ir liudytojai Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso teisėje*. Teisės institutas, 2006, p. 1.

2. Išanalizuoti nepilnamečio nukentėjusiojo, įtariamojo (kaltinamojo) bei liudytojo sampratą ir procesinį statusą.

3. Atskleisti baudžiamojo proceso specifiškumus baudžiamajame procese dalyvaujant nepilnamečiui su skirtingais proceso subjekto statusais (nukentėjusysis, įtariamasis (kaltinamasis) ir liudytojas), pabrėžiant įstatymo leidėjo suteikiamas procesines garantijas.

Metodai – rašant darbą naudojami loginis, analizės, sisteminis, apibendrinimo, lyginamasis metodai. Baudžiamųjų bylų analizės metodu buvo nagrinėti tiek Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai, tiek Lietuvos Aukščiausiojo Teismo bei žemesnių instancijų teismų nutartys. Sisteminiu metodu analizuotas tiesioginis teisės aktų pritaikymas praktikoje. Lyginamuoju metodu analizuojami Lietuvos Respublikos ir tarptautinės teisės aktai, reglamentuojantys sampratą, nepilnamečių teisinį statusą baudžiamojo proceso metu.

Šaltiniai ir literatūra – remiamasi Europos Sąjungos teisės aktais, Lietuvos Respublikos nacionaliniais įstatymais, moksline doktrina, teismų praktika.

Darbo struktūra – darbą sudaro keturios dalys. Pirmoje dalyje aptariama nepilnamečio samprata, kurioje didžiausias dėmesys skiriamas amžiaus kriterijui. Antroje – nepilnamečio nukentėjusiojo samprata, procesinis statusas ir specifinės baudžiamojo proceso taisyklės, taikomos nepilnamečiui nukentėjusiajam. Aptariami šie ypatumai – atstovų pagal įstatymą dalyvavimas, procesinės garantijos (viešumo ribojimas, privatumas) žalos atlyginimo klausimas bei apklausa ikiteisminio ir teismo nagrinėjimo metu. Trečioje – nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) samprata, procesinis statusas ir specifinės baudžiamojo proceso taisyklės – privalomas gynėjo dalyvavimas, vykdomos apklausos ypatumai, žalos atlyginimo klausimas bei ypatumai, susiję su skiriamomis kardomosiomis priemonėmis. Ketvirtoje – nepilnamečio liudytojo samprata ir procesinis statusas bei baudžiamojo proceso ypatumai apklausiant nepilnamečius.

1. NEPILNAMEČIO SAMPRATA

Pagal 1989 metų Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 1 str. „Vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18-os metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau“³. Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau – BK) vaiko sąvoka nėra apibrėžta, tačiau jame išskirtas atskiras skyrius, numatantis baudžiamąją atsakomybę už nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus vaikui ir šeimai. Baudžiamosios teisės doktrinoje nurodoma, kad šiame skyriuje vartojama „vaiko“ sąvoka apima tik nepilnametį vaiką⁴. Vertinant sisteminiu bei loginiu požiūriu BK vartojama vaiko sąvoka yra suprantama kaip minėtoje Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje. Tačiau skirtingai nei Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje, įstatymų leidėjas BK didelį dėmesį skyrė amžiaus tarpams, kadangi BK galime rasti sąvokai „vaikas“ tokių sinonimų kaip „mažametis“ - kai asmuo yra jaunesnis nei 14 metų; „naujagimis“ – juo laikomas neseniai gimęs ar gimstantis kūdikis nuo gimdymo pradžios. Be to, reikia paminėti, kad pagal BK 13 str. 1 d.: „Pagal šį kodeksą atsako asmuo kuriam iki nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymo buvo suėję šešiolika metų, o šio straipsnio 2 dalyje numatytais atvejais – keturiolika metų“⁵. Apibendrinant galima teigti, kad BK nepilnamečio vaiko sąvoka naudojama įvardinant nusikalstamos veikos sudėties elementus – nepilnametis kaip baudžiamosios atsakomybės subjektas ir nepilnametis kaip nukentėjęsysis.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau – BPK) iki 2016 m. kovo 1 d. nebuvo konkrečiai apibrėžta nepilnamečio sąvoka. Įstatymų leidėjas dėmesį skyrė nepilnamečio amžiaus tarpams, pavyzdžiui, pagal BPK 278 str. nustatyta, kad: „Teisme neprisaikdinami: jaunesni kaip šešiolikos metų asmenys“⁶. Tačiau įsigaliojus BPK straipsnių pakeitimams įstatymų leidėjas nepilnamečio sąvoką įtvirtino 27¹ str.: „Nepilnametis yra

³ 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*, 1995, nr. 60-1501.

⁴ ABRAMAVIČIUS, A. *et. al. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis*. Vilnius: Registrų centras, 2009, p. 226.

⁵ Lietuvos Respublikos Baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2000, nr. 89-2741.

⁶ Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2002, nr. 37-1341.

fizinis asmuo, kuriam proceso veiksmo atlikimo metu nėra suėję aštuoniolika metų“. Galima daryti išvadą, kad įtvirtinta nepilnamečio sąvoka tik nubrėžia tam tikras teises ribas, pagal kurias vaikas gali dalyvauti baudžiamajame procese. Baudžiamojo proceso įstatyme nepilnamečio sąvoka siejama su tam tikru amžiaus tarpsniu, toliau aptarsime amžiaus kriterijų.

Amžiaus kriterijus yra viena iš pagrindinių sąlygų, taikant nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumus. BK išskiriamos amžiaus ribos: žemutinė riba - 14 metų, sulaukę šio amžiaus, asmenys atsako už nusikaltimus, numatytus baudžiamojo kodekso 13 str. 2 d., ir bendroji - už kitus nusikaltimus atsako nuo 16 metų. Taip pat yra įtvirtintų nusikaltimų, už kuriuos asmuo gali atsakyti tik sulaukęs 18 metų (pavyzdžiui už karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui). Remiantis BK komentaro autoriais: „Baudžiamosios atsakomybės nuo keturiolikos metų nustatymą lemia du svarbiausi kriterijai: pirma, įstatymo leidėjo požiūriu keturiolikos metų sulaukęs asmuo geba suvokti komentuojamo straipsnio 2 dalyje įrašytų veikų pavojingumą bei galimų jam taikyti baudžiamojo pobūdžio suvaržymų reikšmę; antra, daugelis sąraše nurodytų nusikalstamų veikų yra labai sunkūs arba sunkūs nusikaltimai žmogaus gyvybei, sveikatai, seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, asmens nuosavybei ir turtiniams interesams, visuomenės saugumui, t. y. didžiausią socialinę reikšmę turintiems gėriams“⁷. Ir atitinkamai, sulaukę 16 metų asmenys, pagal įstatymų leidėją, yra pakankamai protiškai išsivystę, todėl gali suprasti savo veiksmų pobūdį ir esmę, todėl padarę nusikalstamą veiką turi būti įtraukiami į baudžiamąjį procesą kaip įtariamieji.

BPK taip pat svarbi pilnametystės riba, šios ribos nesulaukusiems asmenims taikomos specifinės proceso taisyklės. Pavyzdžiui, nepilnamečiai asmenys turi būti atstovaujami atstovų pagal įstatymą (BPK 53 str. 1 d.) bei į jų apklausas gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdami į jo socialinę brandą (BPK 186 str. 5 d.). Įstatymų leidėjas,

⁷ ABRAMAVIČIUS, A., et. al. *Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis (1-98 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 101.

reglamentuodamas nepilnamečio procesinę padėtį, vadovaujasi formaliu amžiaus kriterijumi, tačiau turi būti atsižvelgiama ir į nepilnamečio socialinę brandą, kadangi: „Nepilnamečio sampratą apibrėžia du kriterijai: amžius ir socialinė branda“⁸. Pripažinus, kad jauno pilnamečio asmens socialinė branda prilygsta nepilnamečio socialinei brandai, asmeniui turi būti taikomi dalyvavimo baudžiamajame procese ypatumai.

BK 83 str. 2 d. yra nustatyta, kad „Numatytos auklėjamojo poveikio priemonės gali būti taikomos asmeniui, kuriam nusikalstamos veikos padarymo metu buvo suėję aštuoniolika metų, tačiau nebuvo suėję dvidešimt vieneri metai, jeigu teismas, atsižvelgęs į padarytos nusikalstamos veikos pobūdį, motyvus bei kitas bylos aplinkybes, o prireikus – į specialisto paaiškinimus ar išvadą, nusprendžia, kad toks asmuo pagal socialinę brandą prilygsta nepilnamečiui ir baudžiamosios atsakomybės ypatumų taikymas jam atitiktų šio kodekso 80 straipsnyje numatytą paskirtį“. Kadangi socialinės brandos terminas baudžiamuosiuose įstatymuose nėra apibrėžtas, todėl aiškinant jį, turi būti pasitelkiamos psichologijos bei kriminologijos mokslo žinios. Pasak kriminologų: „Socialinės brandos elementais laikytini ir asmenybės socialiniai vaidmenys, pavyzdžiui, žmogaus, savarankiškai užsidirbančio gyvenimui (o ne tėvų išlaikomo), vaidmuo arba vyro (žmonos), tėvo (motinos) vaidmuo ir pan. Kad asmuo imtų vykdyti tas socialines pareigas, kad visiškai priprastų prie atitinkamo socialinio vaidmens, reikia nemažai laiko. Tai ištisas procesas, ir beprasmiška mėginti rasti tą atskaitos tašką, nuo kurio prasideda suaugusiojo žmogaus gyvenimo etapas. Viskas priklauso nuo konkretaus žmogaus psichikos bei individualių gyvenimo aplinkybių“⁹. Panašiai socialinę brandą apibrėžia ir psichologai E. Greeberger bei A. B. Sorensenas. Jie teigia, kad „Subrendęs asmuo turi gebėti adekvačiai funkcionuoti, bendradarbiauti su kitais ir prisidėti prie socialinio bendrumo“¹⁰. Apibendrinant galima daryti išvadą, kad socialinė branda - „tai fizinio, psichinio ir socialinio asmenybės brandumo pakopa, kurią kiekvienas

⁸ DRAKŠIENĖ, A.; ir DRAKŠAS, R. *Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė: vadovėlis*. Vilnius: Eugrimas, 2007, p. 32.

⁹ BLUVŠTEINAS, J. *Kriminologija*. Vilnius: „Pradai“, 1994, p. 199.

¹⁰ GREENBERGER, E.; ir SORENSEN, A. B. Toward a Concept of Psychosocial Maturity. From *Journal of Youth and Adolescence*, 1974, Vol. 3, no. 4, p. 339.

asmuo pasiekia skirtingo amžiaus. Tai vertinamasis kriterijus, kai turi būti tiriamas asmuo ir jo įvykdytos užduotys¹¹.

Teisiniu požiūriu vertinant nepilnamečio socialinę brandą, anot BK komentaro autorių, reikia atsižvelgti į šias aplinkybes: nepilnamečio turimų žinių kiekį, jo požiūrį į aplinką ir jį supančius asmenis, gebėjimą vertinti visuomenės keliamus reikalavimus jo amžiaus žmonėms ir žinoti savo vietą jį supančioje aplinkoje, gebėjimą numatyti savo veikos padarinius ir juos planuoti, kritikuoti ir būti savikritiškam, atkaklų užsibrėžtų tikslų siekį, galėjimą kontroliuoti savo emocijas ir veiksmus kritinėse situacijose bei į asmens elgesį padarius nusikalstamą veiką, gebėjimą suvokti bei vertinti padarytą veiką ir atsiradusius dėl to padarinius¹². Kadangi šis aplinkybių sąrašas nėra baigtinis, teismas, nagrinėjantis baudžiamąją bylą, gali atkreipti dėmesį ir į kitas aplinkybes, turinčias reikšmės asmens socialinės brandos nustatymui. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT) 2009 m. vasario 3 d. nagrinėtoje baudžiamojoje byloje atmetė skundą dėl BK 81 str. 2 d. taikymo ir pasakė: „K. K. buvo ir yra fiziškai bei psichiškai sveikas, išsilavinęs, jo neteisėtas elgesys buvo sąmoningas (jis suprato savo neteisėtus veiksmus ir numatė galimus padarinius) bei atitiko motyvą kerštauti. Jokios bylos aplinkybės nerodo sulėtinto ar sutrikdyto nuteistojo protinio išsivystymo, socialinio supratingumo lygio ar nesiorientavimo socialinėje aplinkoje, priešingai, jis gerai suvokia jį supančią socialinę aplinką ir moka joje elgtis. Taigi K. K. socialinė branda nusikaltimų padarymo metu nebuvo mažesnė nei statistinio vidutinio išsivystymo 18 metų amžiaus jaunuolio“¹³. Šis pavyzdys įrodo, kad teismai, vertindami jauno pilnamečio socialinę brandą, atsižvelgia į minėtas aplinkybes ir būtent pagal tai vertina, ar būtina taikyti BK 81 str. 2 d. Tačiau teismų praktikoje BK 81 str. 2 d. taikoma retai.

Aptarti kriterijai – amžius ir socialinė branda, ne tik apibūdina pačią nepilnamečio sąvoką, bet ir yra baudžiamosios atsakomybės taikymo sąlygos. Tačiau baudžiamajame

¹¹ ŪSELĖ, L. *Jaunų pilnamečių (18-20 metų) socialinė branda – nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų jiems taikymo veiksnys*. Vilnius: Teisės problemos, 2010, t. 2 (68), p. 62.

¹² DRAKŠIENĖ, A. *Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 466.

¹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija. *2009 m. vasario 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje, Nr. 2K-39-2009*.

processe pabrėžiamas tik amžiaus kriterijus, į kurį atsižvelgiant, nepilnametis gali būti įtrauktas į procesą. Todėl galima daryti išvadą, kad amžiaus kriterijus yra vienintelis kriterijus apibrėžiantis nepilnamečio sąvoką baudžiamajame procese. Jei asmuo yra sulaukęs atitinkamo amžiaus, nuo kurio jį galima patraukti baudžiamojon atsakomybėn, padaro nusikalstamą veiką, pradedamas baudžiamasis procesas.

2. NEPILNAMETIS NUKENTĖJUSYSIS

2.1. Nukentėjusiojo samprata

Nusikalstamos veikos, o ypač smurtas prieš vaikus – sudėtingas socialinis reiškinys, glaudžiai susijęs su visuomenės vertybėmis, atsparumu įvairiems neigiamiems socialiniams reiškiniams: skurdui, nedarbui ir kitokiems. Esant duomenų apie nusikalstamą veiką prieš vaiką pradedamas baudžiamasis procesas ir proceso dalyviai turi įgyti atitinkamą statusą, kad galėtų realizuoti savo procesines ir kitas teises. Baudžiamajame procese asmuo, nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos, laikomas nukentėjusiuoju.

Remiantis Lietuvoje galiojančiais įstatymais, nesvarbu, kokia žala – fizinė, turtinė ar neturtinė – padaryta, asmuo turi būti pripažintas nukentėjusiuoju. Remiantis BPK 28 str. asmuo nukentėjusiuoju gali būti pripažintas ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi. Europos Sąjungos teisėje nukentėjusiuoju pripažįstamas: „Asmuo, kuris tiesiogiai dėl nusikalstamos veikos patyrė žalą, įskaitant fizinę, psichinę ar emocinę žalą arba ekonominius nuostolius”¹⁴. Matome, kad nėra nustatyta jokia amžiaus riba, nuo kurios asmuo gali būti laikomas nukentėjusiuoju, tai daryti būtų netikslinga, kadangi negalima riboti asmens apsaugos atsižvelgiant į jo amžių ar kitus kriterijus.

Tokios nuomonės laikosi ir LAT. Teisėjų kolegija 2007 m. balandžio 3 d. nutartyje konstatavo, kad: „Nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu baudžiamajame procese turi būti pripažintas tas fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika tiesiogiai buvo padaryta turtinės ir (ar) neturtinės (fizinės, moralinės) žalos. Nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu fizinis asmuo pripažįstamas nepriklausomai nuo to asmens amžiaus, veiksnio, sveikatos būklės ar kitų aplinkybių”¹⁵. Taigi, Lietuvos baudžiamuosiuose įstatymuose nukentėjusiojo samprata traktuojama plačiai, todėl tiek nepilnamečiui, tiek suaugusiam asmeniui, kuriam nusikalstama

¹⁴ 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR.

¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2007 m. balandžio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje, Nr. 2K-252/2007.

veika sukėlė fizinę, turtinę ar neturtinę žalą, turi būti suteiktas nukentėjusiojo procesinis statusas, kuris lemia jo teisinę padėtį baudžiamajame procese. Tačiau, pažymėtina, kad Lietuvos baudžiamajame procese nukentėjusiuoju gali būti pripažintas tik fizinis asmuo, o nukentėjus juridiniam asmeniui - jis gali būti tik civiliniu ieškovu.

Skirtingai nei Lietuvoje, Olandijoje nukentėjusiuoju laikomas asmuo, kuriam padaryta tiesioginė žala, šiuo atveju, nukentėjusiuoju gali būti pripažįstamas ir juridinis asmuo¹⁶. Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvoje, kaip ir Olandijoje, pagrindinis kriterijus asmenį pripažinti nukentėjusiuoju yra asmeniui padaryta žala.

Didžiosios Britanijos baudžiamojo proceso įstatymuose nukentėjusiojo sąvoka nėra pateikta. Priešingai nei Lietuvoje, Didžiosios Britanijos baudžiamajame procese nukentėjusysis dalyvauja tik kaip liudytojas, kuris duoda parodymus. Nukentėjusiojo parodymai reikalingi tik tuo atveju, jeigu teismo ginčo metu jie pripažįstami naudingais. Didžiojoje Britanijoje nukentėjusiais laikomi asmenys, kurie privalo padėti policijai ir teismui bei reikalui esant duoti parodymus, o viso proceso tikslas yra užtikrinti teismo persekiojimą ir teisingai išnagrinėti kaltininko bylą¹⁷. Tad, atsižvelgiant į tai, jog Didžiojoje Britanijoje nukentėjusieji yra tik „įrankis“ nusikaltimui išaiškinti, procese dalyvaujant nepilnamečiams ypač didelis dėmesys skiriamas jų apsaugai nuo neigiamo baudžiamojo proceso poveikio.

Svarbu paminėti, kad mokslinėje literatūroje, norminiuose aktuose galime rasti ir kitą terminą – „nusikaltimo auka“, pavyzdžiui, pagal Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją vaiko nukentėjusiojo sąvoką galime įvardyti taip – tai vaikas, tapęs bet kokio pobūdžio nesirūpinimo, išnaudojimo, piktnaudžiavimo, kankinimo ar kitokio žiauraus, nežmoniško, arba orumą žeminančio elgesio ar bausmės, ginkluotų konfliktų auka¹⁸. Galima daryti išvadą, kad Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija nepilnamečio kaip nukentėjusiojo sampratą

¹⁶ Nederland Wetboek van strafvordering, Eerste boek *Algemeene bepalingen (van 15 januari 1921)* Artikelen 51 a. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.unodc.org/tldb/pdf/DutchCodeOfCriminalProcedure.pdf>>.

¹⁷ ANCELIS, P.; JUZUKONIS, S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*, t. 35, 2002 p. 10.

¹⁸ 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*, 1995, nr. 60-1501.

traktuoja plačiau nei Lietuvos baudžiamieji įstatymai, kadangi ji apima tiek tiesiogiai nuo smurto nukentėjusius vaikus, tiek ir patyrusius tokias prievartos formas, kaip piktnaudžiavimas vaiko teisėmis, vaiko išnaudojimas, nesirūpinimas juo.

Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos deklaracijoje nusikaltimo auka apibūdinama kaip asmuo, kuriam individualiai arba kolektyviai, pažeidžiant galiojančius valstybių – narių nacionalinius baudžiamuosius įstatymus, tarp jų ir draudžiančius nusikalstamą piktnaudžiavimą valdžia, veikimu arba neveikimu, buvo padaryta nuostolių dėl kūno sužalojimų, moralinės arba materialinės žalos, emocijų išgyvenimų arba esminio žmogaus teisių pažeidimo¹⁹.

Baudžiamąja teisine prasme nukentėjusiojo nepilnamečio (vaiko) apibrėžimą sudaro 3 pagrindiniai elementai:

1. nukentėjusysis nepilnametis – tai teisės subjektas, visuomeninių santykių, kuriuos saugo, reguliuoja tarptautiniai ir nacionaliniai įstatymai ir kurie užtikrina asmens galimybę netrukdomai naudotis savo subjektinėmis teisėmis, įgyvendinant teisėtus interesus;
2. patirta moralinė, turtinė, fizinė žala arba reali galimybė ją patirti;
3. įstatyme numatyta konkreti teisės norma, už kurios pažeidimą teisės pažeidėjui kyla atsakomybė²⁰.

Apibendrinant galima teigti, kad nepriklausomai nuo to, kaip yra įvardintas baudžiamojo proceso įstatymo nuostatos, asmuo, patyręs fizinę, turtinę ar neturtinę žalą, padarytą nusikalstama veika, turi būti pripažintas nukentėjusiuoju. Kadangi nukentėjusysis yra baudžiamojo proceso dalyvis, jis įgyja baudžiamuosiuose įstatymuose įvardintas konkrečias teises ir pareigas, apie kurias bus kalbama tolesniuose poskyriuose.

¹⁹ Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1985 m. lapkričio 29 d. deklaracija A/RES/40/34 dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms. United Nations Documents. [interaktyvus; žiūrėta 2016-004-01]. Prieiga per internetą: <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>.

²⁰ USCILA, R. Nusikaltimo aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje: padėties vertinimas. *Jurisprudencija*, 2004, 59(51):18.

2.2. Nepilnamečio nukentėjusiojo procesinis statusas

Lietuvos baudžiamajame procese nusikaltimo auka vadinama nukentėjusiuoju, o jo teisių ir teisėtų interesų užtikrinimas tiesiogiai priklauso nuo atitinkamo sprendimo priėmimo, t. y. tik surašius atitinkamą procesinį dokumentą jam suteikiamos procesinės teisės ir pareigos. Šių veiksmų neatlikimo pasekmė – prarandamas nusikaltimo aukos efektyvios teisinės apsaugos pagrindas²¹.

Teisės literatūroje teigiama, kad nusikaltimo auka nukentėjusiojo statusą įgyja esant dviem pagrindams: faktiniam ir juridiniam²². Faktinį pagrindą sudaro pats faktas, kad nusikalstama veika asmeniui padaryta fizinė, turtinė ar moralinė žala. Juridinį pagrindą sudaro atitinkamas ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimas arba teisėjo priimta nutartis, kuria nusikaltimo auka pripažįstama nukentėjusiuoju. Anot E. Rimšelio, tik nuo oficialaus dokumento įforminimo nusikaltimo auka įgyja procesines teises ir pareigas²³.

Nukentėjusiojo procesinės teisės ir pareigos yra įtvirtintos BPK 28 str. 2 ir 3 dalyse, kuriose nurodyta, kad jis turi teisę gauti informaciją apie su juo susijusio baudžiamojo proceso padėtį, teikti įrodymus, pateikti prašymus, pareikšti nušalinimus, dalyvauti vertinant jo specialius apsaugos poreikius, ikiteisminio tyrimo metu ir teisme susipažinti su byla, dalyvauti bylą nagrinėjant teisme, apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus, taip pat apskusti teismo nuosprendį ar nutartį, pasakyti baigiamąją kalbą.

Svarbu paminėti BPK 44 str. 10 d. įtvirtintą nukentėjusiojo teisę reikalauti, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą, o įstatymų numatytais atvejais – ir kompensaciją iš Nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų asmenų fondo, taip pat įstatymo nustatyta tvarka nemokamai gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą. Nors ši procesinė teisė įtvirtinta kitame BPK

²¹ USCILA, R. Nusikaltimo aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje: padėties vertinimas. *Jurisprudencija*, 2004, 59(51):18.

²² AŽUBALYTĖ, R.; JURGAITIS, R.; ir ZAJANČKAUSKIENĖ J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2011, p. 231.

²³ RIMŠELIS, E. Baudžiamojo proceso teisės pažeidimas: samprata ir sudėtis. *Jurisprudencija*, 2006, 6(84):81.

str., tačiau yra nemažiau reikšminga, nei BPK 28 str. įtvirtintas. Apie BPK 44 str. įtvirtintą teisę į žalos atlyginimą bus kalbama tolesniame poskyryje.

Pažymėtina, kad nuo 2016 m. kovo 1 d. įsigaliojo BPK straipsnių pakeitimai, kuriuose įstatymas papildytas dar vienu straipsniu, t. y. 56¹ str. Jame įstatymų leidėjas įtvirtino naują nukentėjusiojo procesinę teisę – baudžiamojo proceso metu nukentėjusįjį gali lydėti jo pasirinktas asmuo, ši teisė gali būti ribojama tik tuo atveju, kai lydinčiojo asmens dalyvavimas prieštarauja nukentėjusiojo interesams arba trukdo tirti ar nagrinėti bylą. Be to, pažymėtina, kad lydinčiuoju asmeniu negali būti nepilnametis asmuo. Kadangi įstatymų leidėjas konkrečiai neįvardijo, kas gali būti laikomas lydinčiuoju asmeniu, sistemiškai analizuojant BPK, galima daryti išvadą, kad tokiu asmeniu gali būti šeimos narys, artimas giminaitis ar faktiškai nepilnametį vaiką globojantis asmuo.

BPK straipsnių pakeitimuose (2016 m. kovo 1 d.) įstatymų leidėjas įtvirtino nukentėjusiojo teisę dalyvauti vertinant jo specialius apsaugos poreikius. Specialūs apsaugos poreikiai pagal BPK 36² str. – asmeninių savybių, nusikalstamos veikos pobūdžio ar jos padarymo aplinkybių nulemti nukentėjusiojo poreikiai naudotis BPK nustatytomis garantijomis, kad nukentėjusysis būtų apsaugotas nuo psichinės traumos, nusikalstamo poveikio ar kitų neigiamų padarinių.

Apibendrinant, trumpai galima aptarti naujas BPK nuostatas, lyginant su anksčiau galiojusiais BPK straipsniais:

1) privalomas garso ir vaizdo įrašo darymas atliekant nepilnamečių apklausas – iki 2016 m. kovo 1 d. buvo nustatytas teisinis reguliavimas, kuris dispozityviai numatė, jog garso ir vaizdo įrašas gali būti daromas, tačiau nėra privalomas;

2) įtvirtintas pranešimas nukentėjusiajam apie įtariamojo pabėgimą į laisvę;

3) lydinčiojo asmens dalyvavimas;

4) nukentėjusiojo teisė dalyvauti vertinant specialius jo apsaugos poreikius.

Kadangi įsigalioję BPK straipsnių pakeitimai yra visiškai nauji, svarbu aptarti specialių apsaugos priemonių skyrimą magistro darbo pagrindiniam objektui – nepilnamečiams. Pagal

Generalinio prokuroro rekomendacijas, nepilnamečiams siūlo privalomai taikyti šias specialias apsaugos priemones:

- 1) Neviešą bylos nagrinėjimą teisme;
- 2) apklausos metu privalomai daromą vaizdo ir garso įrašą²⁴.

Visos kitos priemonės, t. y. lydinčiojo asmens dalyvavimas; tos pačios lyties pareigūno atliekama apklausa; besispecializuojančio pareigūno atliekama apklausa; to paties pareigūno atliekama pakartotinė apklausa; lietuvių kalbos nemokančiam arba turinčiam kalbos, klausos, psichinę negalią ir nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiam asmeniui ar jo atstovui užtikrinama teisė naudotis vertėjo paslaugomis; pranešimas apie įtariamojo paleidimą į laisvę ar pabėgimą iš laisvės atėmimo vietos; pranešimas apie įtariamojo suėmimą; pranešimas apie teisės aktuose nustatytas galimas taikyti apsaugos priemones ir jų skyrimo tvarką; atstovo pagal įstatymą dalyvavimas; įgaliotojo atstovo dalyvavimas; apklausa garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis; apklausa pas ikiteisminio tyrimo teisėją; apklausa vaikų apklausoms pritaikytose patalpose; apklausa ne daugiau kaip vieną kartą; apklausa nedalyvaujant įtariamajam; specialistų dalyvavimas apklausoje; turi būti taikomos nepilnamečiams pagal įstatymo nuostatas bei atsižvelgiant į visus surinktus duomenis. Pažymėtina, kad plačiau apie neviešą bylos nagrinėjimą bei apklausų metu privalomai daromą vaizdo ir garso įrašą bus kalbama tolesniuose poskyriuose.

Taigi, galima daryti išvadą, kad įstatymų leidėjas BPK straipsnių pakeitimais siekia skirti daugiau dėmesio nukentėjusiajam, kad jis nepatirtų neigiamo baudžiamojo proceso poveikio, būtų užtikrintos jo pagrindinės teisės ir laisvės bei apsaugoti jo teisėti interesai.

Kalbant apie nukentėjusiojo pareigas ir atsakomybę, BPK 28 str. 3 p. nurodyta, kad nukentėjusysis privalo duoti parodymus, prisiekia ir atsako už melagingų parodymų davimą kaip liudytojas. Tai reiškia, kad prieš duodant parodymus jis pasirašytinai įspėjamas dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą, o melagingų parodymų davimo atveju – yra traukiamas baudžiamojon atsakomybėn pagal BK 235 str. Jaunesniam

²⁴ Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2016 m. vasario 29 d. įsakymas Nr. I-63 „Dėl rekomendacijų dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2016, nr. 4051.

kaip 16 metų nukentėjusiajam arba liudytojui ši nuostata netaikoma, tokio amžiaus nepilnametis neprisaikdinamas (BPK 184 str. 2 d., 278 str. 1 d. 1 p.)²⁵.

Kadangi nepilnametis asmuo yra specifinis baudžiamojo proceso subjektas, atsižvelgiant į jo amžių, negalima asmens, kuriam nėra suėję 16 metų, traukti baudžiamajon atsakomybėn už melagingų parodymų davimą, todėl prieš apklausą jie nėra įspėjami dėl atsakomybės pagal BK 235 str., o nepilnamečiai, sulaukę 16 metų amžiaus jau yra pakankamai subrendę, kad suvoktų tokios veikos pavojingumą, todėl jie pasirašytinai įspėjami prieš apklausą. Nors jaunesnis nei 16 metų asmuo ir nėra įspėjamas dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą, remiantis doc. G. Goda rekomenduojama išaiškinti tokiam nepilnamečiui, jog duoti parodymus yra jo pareiga²⁶.

Apibendrinant šį skyrių, galime daryti išvadą, kad nukentėjusysis – tai fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika padaryta turtinė arba neturtinė žala. Veika, kuria padaryta žala, turi būti uždrausta įstatymu ir kvalifikuojama kaip nusikalstama. Taip pat, turi būti priimtas teismo ar kito kompetentingo valstybės pareigūno sprendimas pripažinti asmenį nukentėjusiuoju konkrečioje byloje. Pripažįstant asmenį nukentėjusiuoju svarbiausia užtikrinti, jog kiekvienas asmuo, tapęs nusikaltimo auka, žinotų savo teises ir pareigas, o nepilnamečiams proceso dalyviams yra suteikiamos procesinės garantijos, užtikrinančios tinkamą jų teisių ir pareigų realizavimą bei apsaugą nuo neigiamo baudžiamojo proceso poveikio, todėl kituose darbo skyriuose jos ir bus nagrinėjamos.

BPK, skirtingai nei BK, nėra išskirtas specialus skyrius, kuris reglamentuoja nepilnamečių bylų tyrimo ir nagrinėjimo proceso ypatumus bei jų paskirtį, tokie ypatumai fragmentiškai išdėstyti skirtinguose skyriuose ir straipsniuose. Todėl toliau nagrinėjant nepilnamečių nukentėjusiųjų dalyvavimo baudžiamajame procese ypatumus, reikėtų įvardyti tikslus, kurie lemia tokio proceso specifiką:

²⁵ DAPŠYS, A.; SAKALAUSKAS, G.; ir VALECKAITĖ, V. *Teisinė bazė smurtą patyrusių vaikų reabilitacijos koncepcijai įgyvendinti. Teisės aktų analizė, išvados ir pasiūlymai*. Vilnius: Teisės institutas, 2005, p. 46.

²⁶ GODA, G. *Nepilnamečio teisinė padėtis baudžiamajame procese. Nepilnamečių kriminalinė justicija: kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2001, p. 201.

„1) siekimas nustatyti bylos tiesą ir užtikrinti teisingumo įgyvendinimą (bendras tikslas);

2) būtinumas padėti nepilnamečiui įgyvendinti savo procesines teises ir pareigas, atsižvelgiant į jo socialinės ir psichologinės brandos ypatumus;

3) būtinumas neutralizuoti arba maksimaliai sumažinti galimą neigiamą ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo proceso poveikį nepilnamečiui vaikui ir siekimas išvengti jo (ypač nukentėjusiojo nuo smurtinės veikos) pakartotinio ir (ar) papildomo psichologinio traumavimo²⁷.

2.3. Nepilnamečių nukentėjusiųjų atstovavimo pagrindai

Kaip jau minėjome, nepilnamečiai yra specifiniai baudžiamojo proceso subjektai, nes jie dar neturi gyvenimo patirties ir pakankamai žinių, todėl svarbu aptarti procesines garantijas, kurias jiems suteikia įstatymų leidėjas. Viena iš tokių garantijų yra privalomas atstovo pagal įstatymą dalyvavimas, kuris padeda atstovaujajam asmeniui teisėtai būdais ir priemonėmis ginti savo interesus bei įgyvendinti savo procesines teises ir pareigas. Šią nepilnamečio teisę reglamentuoja Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 40 str. 2 d. „b“ p. „III“ papunktis, Pekino taisyklių 7 str.²⁸, 15 str. 2 d., Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 3 str.

Tiek Konvencijoje, tiek Pekino taisyklėse įtvirtintas ne tik vaiko tėvų arba globėjų pagal įstatymą dalyvavimas, bet ir *de facto* dalyvavimas, kuris reiškia, kad, vaikui netekus tėvų, juo faktiškai rūpinasi ne įstaiga, o kiti šeimos nariai ar artimieji giminaičiai. Lietuvoje toks faktinių globėjų dalyvavimas nėra reglamentuojamas. Būtent dėl šios priežasties pritartume autorių nuomonei, kad: „Tikslinga papildyti BPK 53 str. nuostatą, įteisinančią

²⁷ DAPŠYS, A.; SAKALAUSKAS, G.; ir VALECKAITĖ, V. *Teisinė bazė smurtą patyrusių vaikų reabilitacijos koncepcijai įgyvendinti. Teisės aktų analizė, išvados ir pasiūlymai*. Vilnius: Teisės institutas, 2005, p. 56.

²⁸ Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino taisyklės) 1985 m. lapkričio 29 d. Generalinės Asamblėjos rezoliucija Nr. 40/33. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. kovo 5 d.].
Prieiga per internetą: <
http://www.elibrary.lt/resursai/NPLC/nepilnameciu_justicija/Jungtiniu%20Tautu%20standartines%20minimalios%20nepilnameciu%20teisenos%20igyvendinimo%20taisykles.pdf>.

galimybę išimtiniais atvejais leisti faktiniam nepilnamečio vaiko globėjui (rūpintojui) dalyvauti procese kaip teisėtam atstovui (prilyginti jį atstovui pagal įstatymą) arba sumodeliuoti šiame straipsnyje bendresnio pobūdžio normą, numatančią teisinius sprendimus, kurie užtikrintų tinkamą vaiko atstovavimą procese”²⁹.

Lietuvoje atstovu pagal įstatymą pripažįstami nepilnamečio asmens tėvai, įtėviai, globėjai, rūpintojai arba įstaigos, kuri globoja ar rūpinasi nepilnamečiu, įgaliotas asmuo. Olandijoje atstovu pagal įstatymą pripažįstami vaiko motina arba tėvas, kuriuos sieja artimi tarpusavio ryšiai ir jie priklauso vienai šeimai, o jeigu nei vieno iš jų nėra – artimi giminaičiai arba globėjas³⁰. Prancūzijoje – tėvai arba trečioji šalis, turinti tėvų teises, jie teikia skundus, jeigu nukentėjo jų nepilnametis vaikas³¹. Galima daryti išvadą, kad minėtose valstybėse atstovais pagal įstatymą pirmiausia pripažįstami tie asmenys, kurie yra artimiausi vaikui.

Norint atstovui pagal įstatymą dalyvauti baudžiamajame procese kartu su atstovaujamoju, jis pagal BPK 53 str. 3 d. turi pateikti žodinį ar rašytinį prašymą dėl leidimo atstovauti procese. Leidimas įsigalioja po to, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras priima nutarimą arba teismui priėmus nutartį. Tačiau toks atstovo dalyvavimas negali prieštarauti nepilnamečio interesams, priešingu atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas gali atsisakyti leisti atstovui pagal įstatymą dalyvauti baudžiamajame procese kartu su nepilnamečiu asmeniu.

Tokie atvejai gali susiklostyti tada, kai teisėtas nepilnamečio atstovas pagal įstatymą gali daryti neleistiną poveikį dėl tarpusavio santykių su nukentėjusiuoju ar įtariamuoju, patirto emocinio šoko, ypatingo jautrumo. Jeigu atsisakoma leisti atstovui pagal įstatymą dalyvauti baudžiamajame procese dėl to, kad tai prieštarauja nepilnamečio asmens interesams, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas privalo užtikrinti, kad

²⁹ DAPŠYS, A.; SAKALAUSKAS, G.; ir VALECKAITĖ, V. *Teisinė bazė smurtą patyrusių vaikų reabilitacijos koncepcijai įgyvendinti. Teisės aktų analizė, išvados ir pasiūlymai*. Vilnius: Teisės institutas, 2005, p. 52.

³⁰ Nederland Wetboek van strafvordering, Eerste boek *Algemeene bepalingen (van 15 januari 1921)* Artikelen 51 a. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.unodc.org/tldb/pdf/DutchCodeOfCriminalProcedure.pdf>>.

³¹ DROITS DES VICTIMES. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://memoiretraumatique.org/que-faire-en-cas-de-violences/droits-des-victimes.html>.

dalyvautų kitas atstovas, o jeigu ir šio nėra – laikinai paskirti kitą asmenį, kuris turi kompetencijos tinkamai atstovauti nepilnamečio asmens interesams procese.

Panašų atvejį yra nagrinėjęs Vilniaus apygardos teismas. 2012 m. gegužės 18 d. buvo priimta nutartis, kurioje teisėjų kolegija pasisakė, kad „Mažametės gyvenamoji vieta teismo sprendimu nustatyta su motina, tačiau skundžiamos nutarties priėmimo dieną jis buvo neįvykdytas, nes nepilnametė faktiškai gyveno pas globėją, o globa, skirta vaiko teisių apsaugos institucijų sprendimu, iki nutarties priėmimo dienos buvo nepanaikinta. Tarp mažametės nukentėjusios motinos ir globėjos susiformavę nedraugiški, priešiški santykiai, o teismo posėdžiai skiriami ne tarpusavio santykių aiškinimuisi. Nagrinėjant šią baudžiamąją bylą suaugusių ambicijos negali užgožti teisėtų mažametės nukentėjusios interesų”³². Pažymėtina, kad teismas atmetė tiek globėjos, tiek motinos prašymus dalyvauti baudžiamajame procese kaip atstovams pagal įstatymą bei tinkamai užtikrino nepilnametės interesus laikinai paskiriant kitą atstovą, t. y. Vilniaus miesto savivaldybės administracijos Vaiko teisių apsaugos skyriaus atstovą. Tokį sprendimą teismas priėmė atsižvelgdamas į šalių tarpusavio santykius, bylos sudėtingumą ir kitas aplinkybes bei laikantis principo, kad visur ir visada pirmiausia turi būti atsižvelgta į teisėtus vaiko interesus.

Teisės teorijoje pripažįstama, jog nepilnametis asmuo yra subjektas, turintis nevisišką procesinį veiksnumą³³. Tai reiškia, kad dėl amžiaus ir socialinės brandos jis negeba tinkamai įgyvendinti savo teisių ir pareigų bei apginti savo teisėtų interesų, todėl turi būti nustatytas teisinis mechanizmas, kuris padėtų užtikrinti jo teisių ir laisvių apsaugą. Būtent siekiant užtikrinti papildomą nepilnamečio proceso dalyvio apsaugą ir suteikiama ši specifinė procesinė teisė. Todėl galima daryti išvadą, kad būtent teisė turėti atstovą pagal įstatymą ne tik padeda realizuoti nepilnamečio asmens tinkamą dalyvavimą baudžiamajame procese, bet ir užtikrina mažesnę neigiamą baudžiamojo proceso poveikį nepilnamečiui, kadangi tėvai ar teisėti globėjai suteikia vaikui reikalingą emocinę paramą proceso metu.

³² Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2012 m. gegužės 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje, Nr. 1S-357-209/2012.

³³ AŽUBALYTĖ, R.; JURGAITIS, R.; ir ZAJANČKAUSKIENĖ J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2011, p. 230.

Svarbu paminėti, kad atstovo pagal įstatymą dalyvavimas privalomas ne tik, kai nepilnametis yra pripažintas nukentėjusiuoju, bet ir tada, kai jam suteikiami ir kiti procesiniai statusai (liudytojas, įtariamasis, kaltinamasis).

2.4. Nepilnamečiui nukentėjusiajam suteikiamos procesinės garantijos

Konstitucijos 22 str. yra įtvirtinta asmens teisė į privatumą, kuri pripažįstama kiekvienam žmogui be išimčių. Teisė į privatumą – įstatymų leidėjo suteikiama procesinė garantija nepilnamečiui. Baudžiamosiose bylose, kuriose nukentėjusiais pripažįstami nepilnamečiai, labai svarbu apsaugoti vaiką nuo informacijos paviešinimo, kadangi tai gali vaikui sukelti papildomą neigiamą ir traumuojantį poveikį.

Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo 6 str. nustatytas draudimas skleisti neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi darančią viešąją informaciją, susijusią su asmens duomenų paskelbimu³⁴. Tokios informacijos turinį sudaro informacija, kurioje skelbiami nuo teisėsaugos institucijų ar teismo nesislapstančio įtariamojo padarius nusikalstamą veiką, kaltinamojo, nuteistojo ar nuo nusikalstamos veikos arba kitų teisės pažeidimų nukentėjusio nepilnamečio asmens duomenys, pagal kuriuos galima nustatyti jo asmenybę³⁵. Remiantis Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo 2 str. 1 p. asmens duomenimis laikoma bet kuri informacija, susijusi su fiziniu asmeniu – duomenų subjektu, kurio tapatybė yra žinoma arba gali būti tiesiogiai ar netiesiogiai nustatyta pasinaudojant tokiais duomenimis kaip asmens kodas, vienas arba keli asmeniui būdingi fizinio, fiziologinio, psichologinio, ekonominio, kultūrinio ar socialinio pobūdžio požymiai³⁶.

BPK 177 str. 1 d. įtvirtinta nuostata, draudžianti bet kokiais atvejais skelbti duomenis apie nepilnamečius įtariamuosius ir nukentėjusiuosius, o BPK 177 str. 2 d. numatyta galimybė prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui įspėti asmenis, mačiusius atliekamus

³⁴ Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, nr. IX-1067.

³⁵ AŽUBALYTĖ, R.; ANCELIS, R.; ir BURDA, R. *Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pagūnams, dirbantiems su nepilnamečiais*. Vilnius, 2005. p. 17.

³⁶ Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, nr. I-1374.

veiksmus, dėl baudžiamosios atsakomybės, be prokuroro leidimo skelbti tokius duomenis. Pritartume autorių nuomonei, kad ši nuostata turėtų būti taikoma ir nepilnamečiams liudytojams³⁷. Minėta BPK nuostata pripažįstama viena iš procesinių teisinių priemonių, kuri padeda užtikrinti operatyvų ikiteisminį tyrimą bei apsaugoti nepilnamečių proceso dalyvių asmens duomenis.

Siekiant apsaugoti nepilnamečius nukentėjusiuosius (taip pat įtariamuosius) nuo informacijos paviešinimo BPK 181 str. 6 d. numatyta papildoma procesinė garantija, draudžianti daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas, kai duomenys yra apie nepilnamečius įtariamuosius ir nukentėjusiuosius. Taip pat teisės į privatumą garantijas nustato ir BPK 9 str. 3 d., kurioje reglamentuojama, kad leidžiama neviešai nagrinėti teisme bylas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis kaltinami arba dėl kurių yra pripažinti nukentėjusiais nepilnamečiai, nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui bylas, taip pat kitas bylas, kai siekiama užkirsti kelią paskelbti žinias apie privatų proceso dalyvių gyvenimą arba kai tai būtina siekiant užtikrinti nukentėjusiojo specialius apsaugos poreikius, taip pat kai apklausiamas liudytojas ar nukentėjusysis, kuriems taikomas anonimiškumas. Tad darytina išvada, kad įstatymų leidėjas, atsižvelgiant į Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 16 str. nuostatas, kuriose įtvirtinta vaiko asmeninio ir šeimyninio gyvenimo interesų apsauga bei jų garbės ir reputacijos gynimas, taip pat Konvencijos 39 str., kuriame nustatytas įpareigojimas valstybėms narėms imtis visų priemonių padėti vaikams, kurie patyrė smurtą ar kitokią prievartą, tinkamai realizavo šias normas vidaus įstatymuose ir taip suteikė papildomas procesines garantijas, kurios saugo nepilnamečius nuo neigiamo baudžiamojo proceso poveikio.

³⁷ AŽUBALYTĖ, R.; ANCELIS, R.; ir BURDA, R. *Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pagūnams, dirbantiems su nepilnamečiais*. Vilnius, 2005. p. 18.

2.5. Nepilnamečio nukentėjusiojo teisė į žalos atlyginimą

Svarbu paminėti, kad nukentėjusysis baudžiamajame procese gali turėti dvigubą statusą – pateikęs civilinį ieškinį nukentėjusysis gali būti pripažintas ir civiliniu ieškovu³⁸. Nukentėjusiojo teisė į žalos atlyginimą yra įtvirtinta Konstitucijos 30 str., kuriame sakoma, kad „Asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą. Asmeniui padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą nustato įstatymas“³⁹.

BPK 44 str. 10 d. įtvirtinta nukentėjusiojo teisė į žalos atlyginimą, o jos atlyginimo būdai ir tvarka nustatyti BPK 107-118 str. BPK 109 str. reglamentuojamas civilinio ieškinio samprata, jame įtvirtinta, kad asmuo, dėl nusikalstamos veikos patyręs turtinės ar neturtinės žalos, turi teisę baudžiamajame procese pareikšti įtariamajam ar kaltinamajam arba už įtariamojo ar kaltinamojo veiksmus materialiai atsakingiems asmenims civilinį ieškinį. Teismas jį nagrinėja kartu su baudžiamąja byla. Kai civilinis ieškinys pareiškiamas ikiteisminio tyrimo metu, turi būti surinkti duomenys, patvirtinantys pareikšto civilinio ieškinio pagrindą ir dydį.

Prancūzijoje, nukentėjusiojo procesinis statusas yra kaip civilinio ieškovo. Pagal Prancūzijos BPK 2 str. pareikšti civilinį ieškinį, atlyginti dėl nusikaltimo ar nusižengimo padarytą žalą turi teisę kiekvienas, kuris asmeniškai patyrė žalą. Civilinis ieškinys gali būti pareiškiamas dėl bet kokios žalos rūšies: turtinės, fizinės ar moralinės, jeigu ji kilo dėl faktų, sudarančių baudžiamojo persekiojimo objektą (BPK 3 str.). Pagal Prancūzijos BPK 85 str. bet kuris asmuo, patyręs žalą dėl padaryto nusikaltimo arba nusižengimo, gali paduoti skundą. Nukentėjusiojo pripažinimas civiliniu ieškovu pagal Prancūzijos BPK galimas bet kuriuo proceso metu, iš anksto neįspėjus kitos šalies, turinčios teisę ginčyti pareikštą ieškovo

³⁸ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; ir KUCONIS P. *Baudžiamojo proceso teisė*: vadovėlis. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 87.

³⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucija (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 1992, nr. 33-1014.

civilinį ieškinį. Atsisakymas priimti civilinį ieškinį galimas tik tyrimo teisėjui priėmus motyvuotą nutarimą⁴⁰.

Nepilnamečiams nukentėjusiesiems šios teisės realizavimo mechanizme yra nustatytos papildomos garantijos, kadangi, kaip jau minėjome, jie laikomi turintys nevisišką procesinį veiksnumą. LAT 2008 m. liepos 3 d. apžvalgoje yra konstatavęs: „Jei žmogaus amžius, socialinė branda ar psichinės sveikatos būklė neužtikrina reikiamo baudžiamojo proceso eigos supratimo ir procesinių teisių panaudojimo savo interesams apginti, toks asmuo prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūno ar teismo procesiniu sprendimu savo teises įgyvendina per atstovą pagal įstatymą (BPK 53 straipsnio 2–4 dalys)“⁴¹. Kadangi civilinį ieškinį surašo atstovas, teismų praktikoje iškyla problema dėl žalos atlyginimo tinkamam subjektui.

Lietuvos apeliacinis teismas 2006 m. spalio 31 d. priėmė nutartį, kurioje baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija pasisakė, kad „Pirmosios instancijos teismas priteisė iš nuteistojo žalos atlyginimą ne tam asmeniui, kuriam padaryta žala. Nuo seksualinio prievartavimo nukentėjo mažametė L. A., kuri prokuroro nutarimu pripažinta nukentėjusiaja dėl padarytos fizinės ir moralinės žalos. Atstovė pagal įstatymą A. U., pareikšdama savo dukters vardu civilinį ieškinį, tik gynė nepilnamečio vaiko, neturinčio procesinio veiksnumo, teises bei įstatymo saugomus interesus“⁴². Galima daryti išvadą, kad apeliacinis teismas tinkamai pritaikė įstatymo normą ir taip užtikrino nepilnamečio nukentėjusiojo interesus. Tokią praktiką formuoja ir LAT. 2008 m. liepos 3 d. apžvalgoje teismas konstatavo: „Visais atvejais, kai ieškinys tenkinamas, žalos atlyginimas turi būti priteisiamas ne atstovo, o atstovaujamojo (nepilnamečio, neveiksnaus asmens ar asmens dėl senatvės, neįgalumo, ligos, kitos priežasties, negalinčio pasinaudoti įstatymo suteiktomis teisėmis) naudai“⁴³.

⁴⁰ ANCELIS, P.; ir JUZUKONIS, S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*, t. 35, 2002, p. 102.

⁴¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiasis Teismas. 2008 m. liepos 3 d. *Teisės normų, reguliuojančių nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą, taikymo baudžiamosiose bylose apžvalga. Teismų praktika Nr. 29.*

⁴² Lietuvos Respublikos Apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2006 m. spalio 31 d. *nutartis baudžiamojoje byloje, Nr. 1A-402/2006.*

⁴³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiasis Teismas. 2008 m. liepos 3 d. *Teisės normų, reguliuojančių nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą, taikymo baudžiamosiose bylose apžvalga. Teismų praktika Nr. 29.*

Įstatymų leidėjas yra įtvirtinęs dar vieną papildomą garantiją nepilnamečiams, kuria siekiama užtikrinti teisėtus jų interesus. BPK 117 str. nustatyta prokuroro pareiga pareikšti civilinį ieškinį, jeigu nusikalstama veika padaryta žala asmeniui, kuris dėl nepilnametystės negali ginti teisme savo teisėtų interesų ir šis nepareikštas. Tokia situacija gali susiklostyti tada, kai nepilnamečio nukentėjusiojo atstovas pagal įstatymą neturi pakankamai teisinių žinių ir nepareiškia civilinio ieškinio.

Apibendrinant galima teigti, kad nepilnamečių teisė į žalos atlyginimą yra reglamentuojama išsamiai ir tinkamai. Nepilnamečiams suteikiamos papildomos procesinės garantijos, kurios užtikrina, kad būtų atkurtas teisingumas, ir nepilnametis, kuris patyrė žalą, būtų tinkamai atstovaujamas baudžiamajame procese.

2.6. Nepilnamečio nukentėjusiojo apklausa ikiteisminio tyrimo bei teismo nagrinėjimo metu

Nepilnamečio nukentėjusiojo apklausa - vienas iš svarbiausių proceso veiksmų, atliekamų su nukentėjusiuoju. Iš apklausos metu duotų parodymų gaunama informacija apie aplinkybes, turinčias reikšmės bylai išspręsti teisingai. Remiantis nukentėjusiojo duotais parodymais nustatomos įrodinėtinos aplinkybės. Parodymai įgalina nustatyti ne tik naujus faktus, bet ir efektyviai patikslinti bei patikrinti aplinkybes, jau nustatytas kitais įrodymais. Kadangi, kaip jau minėjome, nepilnametis asmuo yra specifinis baudžiamojo proceso subjektas, todėl ir jo apklausos atlikimui įstatymų leidėjas yra nustatęs specifines taisykles, kurios skiriasi nuo pilnamečio apklausos atlikimo taisyklių.

BPK 185 str. 1 d. įtvirtinta nuostata, kad nukentėjusysis į apklausą šaukiamas kaip liudytojas. Tai reiškia, kad asmeniui siunčiamas šaukimas, kuriame nurodoma, kas ir kodėl šaukiamas, kur ir pas ką atvykti, atvykimo data, valanda bei neatvykimo teisinės pasekmės, t. y. gali būti paskirta bauda arba areštas. Asmuo taip pat gali būti šaukiamas telefonu, elektroniniu paštu ir kitais būdais, tačiau šiuo atveju, nors asmuo jau yra sulaukęs 16 metų, numatytos teisinės pasekmės nėra taikomos. Pažymėtina, kad nepilnametis į apklausą nėra

tiesiogiai šaukiamas. Praktikoje dažniausiai tai daroma informuojant jo atstovą pagal įstatymą, kadangi siekiama sušvelninti neigiamą baudžiamojo proceso poveikį. Tačiau jeigu asmens, kuriam yra suėję 14 metų, atstovas pagal įstatymą yra ilgam išvykęs, serga, nežinoma jo buvimo vieta ar yra kitų iškvietimą apsunkinančių aplinkybių, nepilnametis gali būti kviečiamas tiesiogiai.

Pagal 2015 m. vasario 18 d. Generalinio prokuroro rekomendacijas rekomenduojama nepilnametį asmenį į apklausą šaukti telefonu, elektroniniu paštu ar kitais būdais ir tik tada, kai numatytomis priemonėmis nepilnamečio asmens iškviešti nepavyksta, pasinaudoti BPK 182 str. 1 d. numatytos formos šaukimu, kuris turėtų būti įteikiamas per atstovą pagal įstatymą arba kartu gyvenantį suaugusį asmenį⁴⁴.

Įstatymų leidėjas BPK 186 str. yra įtvirtinęs taisykles, kurios taikomos tiek nepilnamečiams nukentėjusiems nuo nusikalstamos veikos, tiek nepilnamečiams liudytojams. Todėl toliau jas ir aptarsime.

Vienas iš svarbiausių nepilnamečio apklausos etapų yra pasiruošimas apklausai. Pasiruošti apklausai turi ne tik valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas ar psichologas, bet ir teisėsaugos pareigūnas, kuris atliks apklausą. Pasiruošimas apklausai apima ne tik vietos ir laiko nustatymą, bet ir informacijos apie apklausiamąjį rinkimą, klausimų pasiruošimą, apklausos taktinių būdų parengimą bei kitų techninių priemonių paruošimą.

Būtina prisiminti, kad pagal bendrą taisyklę proceso veiksmų su nepilnamečiais negalima atlikti nakties metu, t. y. nuo 22 val. iki 6 val., išskyrus numatytas išimtis. Šias išimtis sudaro atvejai, kai atlikus tokius veiksmus sužinoma informacija, kuri padeda sulaikyti įtariamąjį, užkardyti rengiamą nusikalstamą veiką arba siekiant išvengti reikšmingos tiriamam įvykiui informacijos praradimo. Kalbant apie apklausos atlikimo vietą – reikia įvertinti, ar tai nepakenks nepilnamečio interesams, mokymosi procesui, psichologinei būsenai, nesukels patyčių grėsmės.

⁴⁴ Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2015 m. vasario 18 d. įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymo Nr. I-126 „Dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*, 2015, nr. I-52.

Pažymėtina, kad Generalinio prokuroro rekomendacijose įtvirtintas draudimas apklausas atlikti mokymo ar ugdymo įstaigose arba nepilnamečio buvimo šiose įstaigose laiku, atstovo pagal įstatymą darbovietėje, išskyrus išimtinius atvejus, kai tai yra suderinta su atstovu pagal įstatymą, mokymo ar ugdymo įstaigos administracija ir jei tai nepakenks apklausiamo nepilnamečio interesams⁴⁵. Rekomenduojama rinkti informaciją apie nepilnamečio asmens gyvenimo ir auklėjimo sąlygas, bendravimo su aplinkiniais įgūdžius, išsivystymo lygį, charakterio ir elgesio ypatumus, kalbos jutiminių organų defektus, jo reakciją į tiriamą įvykį, įvykio dalyvius, emocinę būseną, kaip ir su kuo praleido laiką po nusikalstamos veikos iki apklausos, ar pasakojo kam nors apie matytą įvykį.

Pažymėtina, kad iki BPK straipsnių pakeitimo įsigaliojimo (2016 m. kovo 1 d.) BPK 186 str. 2 d. nenumatė, kad vaizdo ir garso įrašų darymas atliekant nepilnamečių apklausas yra privalomas, tačiau pagal Generalinio prokuroro rekomendacijas, buvo įsigaliojusi nerašyta taisyklė, jog visais atvejais privalomai daromas garso ir vaizdo įrašas, o nuo naujos redakcijos įsigaliojimo įstatymų leidėjas imperatyviai įtvirtino privalomą garso ir vaizdo įrašo darymą atliekant nepilnamečių apklausas, kadangi jis užtikrina galimybę išsaugoti autentiškus parodymus ir jų patikimumą.

Kalbant apie apklausos atlikimo vietą, būtina pažymėti, kad siekiama nepilnamečius asmenis apklausti specialiai įrengtoje ir jų apklausai pritaikytoje patalpoje, kuri nežalotų vaiko psichikos. Tokiose patalpose nepilnamečius dažniausiai apklausia vienas asmuo. Tai gali būti nepilnamečių justicijos bylose besispecializuojantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras kartu su vaiko teisių apsaugos tarnybos institucijos atstovu arba psichologu bei atstovu pagal įstatymą. Visi kiti proceso dalyviai lieka kitoje patalpoje, iš kurios per vienpusį veidrodį arba monitoriaus ekrane galima stebėti vykstančią apklausą.

Apklausą atliekantis teisėsaugos pareigūnas prieš vykdydamas apklausą turėtų nepamiršti užmegzti psichologinio kontakto su nepilnamečiu. Psichologinis kontaktas - tai yra neformalus pokalbis apie nepilnamečiams patinkančius užsiėmimus ar kitas, nesusijusias

⁴⁵ Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2015 m. vasario 18 d. įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymo Nr. I-126 „Dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*, 2015, nr. I-52.

su būsima apklausa, temas. Būtent psichologinio kontakto užmezgimas padeda vaikui įveikti stresą, jis tampa drąsesnis ir duoda patikimesnius ir teisingesnius parodymus.

Į nepilnamečio asmens, tiek liudytojo, tiek nukentėjusiojo, apklausą visada kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kai to prašo proceso dalyviai. Nesant tokių prašymų bei atsižvelgiant į nepilnamečio asmens socialinę ir psichologinę brandą, šį klausimą išsprendžia pats ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras arba ikiteisminio tyrimo teisėjas. Valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas kviečiami tam, kad padėtų apklausti nepilnamečių atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras gali nuspręsti, kad apklausoje privalo dalyvauti tiek vienas iš šių asmenų: psichologas arba valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas, tiek jie abu kartu. Šie asmenys į apklausą kviečiami raštu prieš protingą terminą tam, kad galėtų tinkamai pasiruošti apklausai. Skubiais atvejais gali būti kviečiami telefonu, elektroniniu paštu ir kitais būdais. Tokie atvejai gali būti, pavyzdžiui, kai reikia nedelsiant apklausti nepilnamečių siekiant, kad nusikalstama veika būtų išaiškinta kuo operatyviau ir per trumpesnę laiką.

BPK 184 str. 1 d. yra įtvirtinti bendri pagrindai, kada prokuroro prašymu apklausą gali atlikti ikiteisminio tyrimo teisėjas, kai:

- 1) liudytojo nebus įmanoma apklausti nagrinėjimo teisme metu;
- 2) liudytojas nagrinėjimo teisme metu gali pakeisti parodymus arba pasinaudoti teise atsisakyti duoti parodymus;
- 3) liudytojas ikiteisminio tyrimo teisėjui duos išsamesnius parodymus.

Nepilnamečiui liudytojui ar nukentėjusiajam be bendrų, visiems asmenims taikomų, pagrindų, nustatytas ir papildomas - kad tokį prašymą gali teikti ir nepilnamečio atstovas pagal įstatymą ir prokuroras siekiant užtikrinti nepilnamečio vaiko interesus.

BPK 186 str. 2 d. įstatymo nuostata nurodo, kad jaunesni kaip 18 metų liudytojas ar nukentėjusysis ikiteisminio tyrimo metu paprastai apklausiami ne daugiau kaip vieną kartą. Būtent dėl šios priežasties prokurorai siekia atlikti nepilnamečių apklausas pas ikiteisminio tyrimo teisėją. Taip stengiamasi užtikrinti nepilnamečio interesus, kadangi ikiteisminio

tyrimo teisėjo atliktos nepilnamečio apklausos metu gauti duomenys vėliau gali būti paskelbiami bylą nagrinėjant teisme, nekviečiant paties nepilnamečio į teismo posėdį ir užtikrinant BPK 186 str. 2 d. nuostatą, reglamentuojančią, kad nepilnametis į teismo posėdžius turėtų būti kviečiamas tik išimtiniais atvejais⁴⁶. Tačiau praktiškai šia rekomendacija vadovaujamosi retai. Tyrimais įrodyta, jog daugkartinės apklausos, kai apklausia skirtingi žmonės, yra susijusios su antriniu vaikų traumavimu bei parodymų patikimumo mažėjimu: jeigu vaikas apklausiamas daugiau kaip tris kartus, mažėja parodymų patikimumas⁴⁷.

Anot BPK komentaro autorių, „Įstatyme nerekomenduojama daryti pakartotinės apklausos dėl to, kad vaikai ir paaugliai labiau pasiduoda įtaigai, kuri gali atsirasti dėl sudėtingos nepilnamečių apklausos procedūros kartojimo ir turėti reikšmės parodymų teisingumui. Antra vertus, apklausų situacijų kartojimas gali daryti neigiamą poveikį moraliniam nepilnamečių psichikos vystymuisi“⁴⁸.

Be to, Generalinio prokuroro rekomendacijose nurodyta, kad: „Prokuroras, siekdamas apsaugoti nepilnametį liudytoją, nukentėjusį nuo baudžiamojo proceso žalojančio poveikio jo psichikai bei antrinio traumavimo bylos nagrinėjimo teisme metu, kiekvienu atveju dar vykstant ikiteisminiam tyrimui turi įvertinti nepilnamečio parodymų svarbą, nustatant esmines įrodinėtinas aplinkybes, bylos nagrinėjimui teisme ir priėjęs išvadą, kad nepilnamečio parodymai yra itin svarbūs esminėms įrodinėtinoms aplinkybėms nustatyti ir kad kitais įrodymų šaltiniais šių aplinkybių įrodyti nėra galimybės arba įrodinėjimas kitais įrodymų šaltiniais yra sudėtingas, privalo kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl nepilnamečio apklausos ir siekti, kad nepilnametis nebūtų kviečiamas į teismo posėdį, o jo parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui, būtų perskaityti teismo posėdyje BPK 276

⁴⁶ RAMANAUSKIENĖ, V. Institucijų bendradarbiavimas seksualinių nusikaltimų prieš vaikus tyrimuose. Iš „*Kaip šiandien Lietuva padeda vaikams, nukentėjusiems nuo seksualinės prievartos*“: tarptautinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 2007, p. 3.

⁴⁷ MICKEVIČIUS, D. Vaiko apklausa – perspektyvos Lietuvoje. Iš „*Kaip šiandien Lietuva padeda vaikams, nukentėjusiems nuo seksualinės prievartos*“: tarptautinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 2007, p. 7.

⁴⁸ GODA, G., et. al. *Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I dalis.* (1-220 straipsniai). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 495.

straipsnio 2 dalies tvarka”⁴⁹. Tokioje apklausoje privalomai dalyvauja ir pats prokuroras, kuris turi teisę užduoti papildomų klausimų, o baigus apklausą - susipažinti su jos protokolu bei prašyti papildyti apklausos protokolą.

Apie ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamą apklausą prokuroras privalo pranešti įtariamajam ir jo gynėjui. Taip realizuojama įtariamojo teisė į gynybą, kuri negali būti suvaržyta jokiais atvejais. Išskyrus, kai pats įtariamasis savo noru atsisako tokioje apklausoje dalyvauti, neatvyksta ir neprašo jos atidėti arba neužduoda klausimų ar atsisako juos užduoti. Tokiais atvejais laikoma, kad įtariamasis tokios teisės atsisakė. BPK 186 str. 3 d. ir 4 d. įtvirtintos nuostatos, kuriose nurodyta, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas savo nutartimi gali neleisti įtariamajam dalyvauti apklausoje, kadangi jis gali daryti nepilnamečiui poveikį arba siekiant užtikrinti vaiko apsaugos interesus. Tokiu atveju privaloma daryti apklausos garso ir vaizdo įrašą bei sudaryti sąlygas kitiems proceso dalyviams stebėti ir girdėti apklausą iš kitos, šalia esančios, patalpos. Jei neįmanoma sudaryti tokių sąlygų, tuoj po apklausos vaizdo ir garso įrašas parodomas nedalyvavusiems proceso dalyviams. Tokie proceso dalyviai privalo turėti galimybę užduoti klausimus apklausiamajam per ikiteisminio tyrimo teisėją.

Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) 2005 m. lapkričio 18 d. byloje yra konstatavęs, kad „Nacionalinių įstatymų nustatyta vaikų liudytojų apklausos tvarka, taip pat nacionalinių teismų sprendimai neleisti įtariamajam dalyvauti nepilnamečių liudytojų apklausose, nepažeidžia įtariamojo teisės į gynybą, jei gynybai ir įtariamajam suteikiama pakankama ir tinkama galimybė ginčyti prieš jį liudijančio liudytojo parodymus bei pateikti liudytojui klausimų arba tuo metu, kai jis duoda parodymus, arba vėliau procese”⁵⁰.

Teisminiame bylos nagrinėjime nepilnamečiai nukentėjusieji gali būti neapklausiami, teismas turi galimybę perskaityti jų duotus parodymus ikiteisminio tyrimo teisėjui. Sprendžiant nepilnamečio šaukimo į teismą klausimą, teismas turi atsižvelgti:

- 1) į sunkių pasekmių žmogui atsiradimo galimybę;

⁴⁹ Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2015 m. vasario 18 d. įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymo Nr. I-126 „Dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo” pakeitimo”. *Valstybės žinios*, 2015, nr. I-52.

⁵⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2005 m. lapkričio 18 d. sprendimas byloje *Bocos Cuesta prieš Olandiją*, Nr. 54789/00.

- 2) nepilnamečio amžių;
- 3) jo parodymų turinį ir reikšmę bylos aplinkybių nustatymui;
- 4) į tai, kad tokio nepilnamečio apklausos metu siekiant sušvelninti neigiamas pasekmes, galima kaltinamąjį pašalinti iš posėdžių salės⁵¹.

Šioje stadijoje, kaip ir ikiteisminio tyrimo, teismas gali neleisti būti patalpoje, kurioje atliekama apklausa ne tik kaltinamajam, bet ir kitiems proceso dalyviams, išskyrus valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovą ar psichologą. Vieno iš šių specialistų dalyvavimas yra būtinas, kadangi šie asmenys padeda teismui apklausti nepilnamečių bei yra savotiška kontrolės forma, įpareigojanti teismą nepilnamečio apklausos metu laikytis įstatymų ir teisminės etikos reikalavimų⁵². Be to, nepilnamečio nukentėjusiojo apklausoje turi dalyvauti ir jo atstovas. Pagal A. Šumską „Pedagogų ir tėvų dalyvavimas siejamas su nepilnamečio interesų apsauga, reikiamo kontakto palaikymu apklausos metu, sudarymų sąlygų, kurioms esant nepilnamečis nevaržomai galėtų papasakoti apie jam žinomas bylos aplinkybes“⁵³.

Teisminiame bylos nagrinėjime nepilnamečiams nukentėjusiesiems įstatymų leidėjas suteikia dar vieną procesinę garantiją – BPK 283 str. 6 d. įtvirtinta nuostata „Kai tai būtina dėl nukentėjusiojo specialių apsaugos poreikių, nukentėjusysis teismo nutartimi gali dalyvauti ne visą bylos nagrinėjimo laiką“. Kaip jau minėjome, specialūs apsaugos poreikiai – asmeninių savybių, nusikalstamos veikos pobūdžio ar jos padarymo aplinkybių nulemti nukentėjusiojo poreikiai naudotis nustatytais garantijomis, kad jis būtų apsaugotas nuo psichinės traumos, nusikalstamo poveikio ar kitų neigiamų padarinių. Tai reiškia, kad davęs parodymus nepilnamečis gali išeiti iš teismo posėdžių salės.

Galima daryti išvadą, kad nepilnamečių nukentėjusiųjų nuo nusikalstamos veikos dalyvavimo ikiteisminio tyrimo apklausoje bei teisminiame nagrinėjime yra pakankamai detalai sureguliuotas. Privalomas atstovų pagal įstatymą dalyvavimas užtikrina nepilnamečio

⁵¹ GODA, G., et. al. *Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso komentaras. V-IX dalys. (221-461 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 151.

⁵² *Ibid.*, p. 150.

⁵³ ŠUMSKAS, A. *Baudžiamųjų bylų nagrinėjimas teisme*. Vilnius: Justitia, 2000, p. 186.

interesų apsaugą, o papildomos procesinės garantijos suteikia galimybę apsaugoti nepilnamečius nuo neigiamų baudžiamojo proceso padarinių.

4. NEPILNAMETIS ĮTARIAMASIS (KALTINAMASIS)

4.1. Įtariamojo (kaltinamojo) samprata

Konstitucijos 31 str. 1 d. ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 str. 2 d.⁵⁴ yra įtvirtinta asmens nekaltumo prezumpcija. Ši prezumpcija imperatyviai draudžia taikyti bausmes ar bausmei prilygstančias priemones asmeniui, kol jis nepripažintas kaltu įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu. Tačiau įstatymų leidėjas, įtvirtindamas įtariamojo institutą, nustato išimtines taisykles, kurios leidžia suvaržyti asmens teises ir laisves nepaisant, kad asmuo dar nėra pripažintas kaltu įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu.

Vertinant nepilnametį asmenį kaip nusikalstamos veikos subjektą (įtariamojo ar kaltinamojo) bei analizuojant tokią veiką padariusio jaunuolio asmenybę aktualūs yra teisiniai problemos aspektai. Antai, nepilnamečių sąmonės, suvokimo specifika orientuoja į tai, kad tradiciškai baudžiamajoje teisėje suprantama kaltė (asmens, darančio nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą psichinis santykis su ta veika, iš jos kylančiais padariniais, objektyviomis veikos aplinkybėmis) yra savita, nulemta jų brandos⁵⁵. Pažymėtina, kad ir vaikų pakaltinamumas yra savitas, kartais ribotas. Teorijoje netgi siūloma teismui kiekvienu konkrečiu atveju sprendžiant 14–15 metų amžiaus asmens patraukimo baudžiamajon atsakomybėn klausimą patikrinti, ar asmuo galėjo visiškai suvokti savo veiksmų esmę ir juos valdyti⁵⁶.

BPK 21 str. 1, 2 ir 3 d. reglamentuojamos nuostatos, apibrėžiančios, kas yra įtariamasis ir koks asmuo yra laikomas įtariamuoju baudžiamajame procese. Taigi, BPK 21 str. 2 d. teigiama, jog „Įtariamuoju laikomas asmuo sulaukytas įtariant, kad jis padarė nusikalstamą veiką, arba asmuo, apklausiamas apie veiką, kurios padarymu jis įtariamasis, arba į apklausą

⁵⁴ 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 155-735.

⁵⁵ PAKŠTAITIS, L. Nepilnamečio baudžiamosios atsakomybės ypatumai baudžiamajame kodekse, jų taikymo ir tobulinimo galimybės. Iš *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*. Vilnius, 2007, p. 37.

⁵⁶ DRAKŠIENĖ, A. Pakaltinamumas kaip nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės prielaida. *Teisė*, 2006, T. 58, p. 65.

šaukiamas asmuo, kuriam yra surašytas šio Kodekso 187 straipsnyje numatytas pranešimas apie įtarimą”. Estijos BPK, kurio 33 str. 1 d. nurodyta, kad įtariamuoju laikomas asmuo, kuris yra sulaikytas įtariant nusikalstamos veikos padarymu arba asmuo, kuris esant pakankamam pagrindui įtariamą nusikalstamos veikos padarymu ir kurio atžvilgiu gali būti atliekami procesiniai veiksmai⁵⁷.

Iš BPK 21 str. 2 d. įtvirtintos įtariamojo sąvokos galime apibrėžti tris atvejus, kada asmuo įgyja įtariamojo statusą:

1) kai asmuo yra sulaikomas – būtent nuo šio momento turi būti realizuojama asmens teisė į gynybą. Remiantis BPK komentaro autoriais, „Laikinas sulaikymas yra procesinė prievartos priemonė, kuria įstatyme numatytais pagrindais 48 val. laikui gali būti apribota laisvė asmeniui, įtariamam nusikalstamos veikos padarymu”⁵⁸. Doc. R. Merkevičius sulaikymą apibrėžia plačiau, anot jo, „Sulaikymas, kuris suponuoja įtariamojo atsiradimą procese (BPK 21 str. 2 d.) yra bet kokia ikiteisminio tyrimo ar baudžiamojo persekiojimo institucijos pareigūno priemonė, atimanti iš žmogaus prieš jo valią ar net ir neišreiškus savo valios galimybę savo nuožiūra (nevaržomai, nedarant įtakos ir nekontroliuojamai) laisvai judėti (fiziškai keisti savo buvimo vietą) norimu būdu ir norima linkme arba jis įpareigojamas būti jo nenorimoje vietoje, negatyviu požiūriu – bet koks faktinis veiksmas ar teisinė priemonė, kuri atima ar iš esmės apriboja žmogaus galimybę laisva valia kada tik panorėjęs pasišalinti iš vietos ar patalpos, į kurią jis buvo pakviestas, atvestas ar kurioje yra laikomas, t. y. pats savo noru (kada tik panorėjęs) žmogus nebegali palikti tos konkrečios vietos ar patalpos”⁵⁹;

2) asmuo, kuris yra apklausiamas apie nusikalstamą veiką, kurios padarymu yra įtariamąs – į apklausą asmuo kviečiamas šaukimu, tačiau pranešimas apie įtarimą jam

⁵⁷ Criminal Procedure Code of the Republic of Estonia (2001, amended 2013) (English version). [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.

⁵⁸ GODA, G., et. al. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I dalis. (1-220 straipsniai). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 352.

⁵⁹ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata. Vilnius, 2008, p. 150.

pareiškiamas tik atvykus prieš pradėdant apklausą⁶⁰. Galima daryti išvadą, kad faktiškai asmuo laikomas įtariamuoju nuo šaukimo į apklausą surašymo momento;

3) kai asmuo gauna šaukimą į apklausą, kuriame nurodyta, kad šaukiamas įtariamuoju ir jam surašytas pranešimas apie įtarimą – šiuo atveju teisinis pagrindas pripažinti įtariamuoju yra procesinis sprendimas, kuris reglamentuojamas BPK 187 straipsnyje.

Anot BPK komentaro autorių, „Pranešimas apie įtarimą yra procesinis aktas, kuriuo pranešama asmeniui, dėl kokios nusikalstamos veikos jis yra įtariamasis“⁶¹. Vertinant loginiu požiūriu, galima daryti išvadą, kad įtariamojo procesinį statusą asmuo įgyja būtent nuo šio procesinio sprendimo priėmimo momento⁶².

BPK 21 str. 3 d. bei baudžiamojo proceso teisės doktrinoje išskiriamas ir ketvirtas atvejis, kuris laikomas išimtinis: „Kai asmuo slapstosi ar jo buvimo vieta nežinoma, įtariamuoju jis negali tapti nei vienu iš nurodytų atvejų ir tokioje situacijoje būtina speciali pripažinimo įtariamuoju tvarka. Įtariamuoju besislapstantis asmuo pripažįstamas prokuroro nutarimu ar ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, o neatidėliotinais atvejais – ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu“⁶³. Šiuo atveju, laikantis BPK nustatytos tvarkos, visų pirma turi būti surinkta pakankamai duomenų, kad būtų konkretus asmuo padarė nusikalstamą veiką, turi būti surašomas pranešimas apie įtarimą, o tada, siunčiamas šaukimas atvykti į apklausą kaip įtariamajam. Darytina išvada, kad įtariamuoju asmuo bus pripažintas prieš jo pripažinimą besislapstančiu. Galima pritarti BPK komentaro autorių nuomonei, kad ši papildoma taisyklė nustatyta siekiant užtikrinti būtinas priemones besislapstančiam asmeniui surasti ir patraukti jį baudžiamojon atsakomybėn⁶⁴.

⁶⁰ GODA, G., et. al. *Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I dalis. (1-220 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 499, 500.

⁶¹ *Ibid.*, p. 496.

⁶² KILINSKAS, V. Įtariamojo procesinis statusas. *Teisė*, 2003, T. 47, p. 69.

⁶³ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; ir KUCONIS, P. *Baudžiamojo proceso teisė: vadovėlis*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 82.

⁶⁴ GODA, G., et. al. *Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I dalis. (1-220 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 50.

Paminėtina, kad skirtingai nei Lietuvoje ar Estijoje, Prancūzijos BPK baudžiamojon atsakomybėn traukiamas asmuo vadinamas ne įtariamuoju, o tiriamuoju asmeniu arba į tyrimą įtrauktu asmeniu⁶⁵. Skirtingas tokio asmens įvardijimas atskirose valstybėse nei išplečia, nei susiaurina tokiam asmeniui garantuojamų teisių, įtvirtintų Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, apimtį. Todėl toks asmuo gali būti vadinamas pasirinktinai atsižvelgiant į galiojančius nacionalinius įstatymus.

Kaltinamuoju remiantis BPK 22 str. nuostatomis laikomas asmuo, dėl kurio šio Kodekso nustatyta tvarka yra prokuroro priimtas kaltinamasis aktas arba prokuroro pareiškimas nubausti asmenį teismo baudžiamojo įsakymo tvarka, taip pat asmuo, prieš kurį teisme nagrinėjama byla privataus kaltinimo tvarka ar pagreitinto proceso tvarka.

Kaltinamuoju asmuo tampa:

- 1) nuo kaltinamojo akto surašymo momento;
- 2) nuo pareiškimo dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu surašymo momento;
- 3) nuo pareiškimo dėl proceso užbaigimo pagreitinto proceso tvarka surašymo momento⁶⁶.

Apibendrinant įtariamojo (kaltinamojo) sampratą, pažymėtina, kad remiantis BPK nuostatomis įtariamuoju laikomas asmuo, kuris yra sulaikytas įtariant nusikalstamos veikos padarymu, arba asmuo, kuris esant pakankamam pagrindui įtariamas nusikalstamos veikos padarymu ir kurio atžvilgiu gali būti atliekami procesiniai veiksmai. Kaltinamuoju laikomas asmuo, kurio atžvilgiu įstatymo nustatyta tvarka yra priimtas nutarimas patraukti kaltinamuoju ar nutarimas iškelti jam bylą supaprastinto (pagreitinto) proceso tvarka.

⁶⁵ MERKEVIČIUS, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Vilnius, 2008, p. 210, 774.

⁶⁶ GODA, G., et. al. *Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I dalis. (1-220 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 53.

3.2. Įtariamąjį (kaltinamąjį) procesinis statusas

Pripažinus asmenį įtariamuoju jam turi būti privalomai „Užtikrinama reali procesinė galimybė ne pasyviai stebėti, o aktyviai dalyvauti prieš jį nukreiptame ikiteisminiame tyrime“⁶⁷. Šiuo tikslu įtariamajam įstatymų leidėjas nustato procesines teises, kurios įtvirtintos BPK 21 str. 4 d. Įtariamasis turi teisę: žinoti, kuo jis įtiriamas; nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento turėti gynėją; gauti vertimą žodžiu ir raštu; informuoti konsulines įstaigas ir vieną asmenį; gauti skubią medicinos pagalbą; žinoti maksimalų terminą, kiek valandų (dienių) gali būti ribojama jo laisvė iki bylos nagrinėjimo teisminėje institucijoje pradžios; duoti parodymus ar tylėti; pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus; pateikti prašymus; pareikšti nušalinimus; susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga; apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus. Galima daryti išvadą, kad tai pagrindinės įtariamąjo teisės, kadangi sistemiškai analizuojant BPK galima rasti ir papildomų, kurios užtikrina šių pagrindinių teisių realizavimo mechanizmą, pavyzdžiui, nekaltumo prezumpcija (BPK 44 str. 6 d.) yra teisės į gynybą užtikrinimo priemonė.

Skirtingai nei nukentėjusiojo atveju, įstatymų leidėjas, įtvirtindamas įtariamąjo procesines teises BPK 21 str. nenumatė šiame straipsnyje jokių įtariamąjo pareigų. Tačiau jos įtvirtintos atskiruose BPK straipsniuose. Remiantis BPK komentaro autoriais, „Pagrindinės įtariamąjo pareigos yra atvykti dalyvauti atliekant proceso veiksmus, netrukdyti procesui. Vengiantis atvykti įtariamasis gali būti atvesdinamas. Už trukdymą atlikti proceso veiksmus įtariamajam gali būti taikomos procesinės nuobaudos, numatytos BPK 163 str. Taip pat gali būti skelbiama besislapstančio nuo teisėsaugos įstaigų ir teismo įtariamąjo paieška“⁶⁸. Todėl visiškai pritartume V. Kilinsko nuomonei, kad BPK išskirtos keturios įtariamąjo pareigos:

- 1) atvykti kviečiamam;
- 2) paklusti procesinės prievartos priemonėms;

⁶⁷ MERKEVIČIUS, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamąjo samprata*. Vilnius, 2008, p. 178.

⁶⁸ GODA, G., et. al. *Lietuvos Respublikos Baudžiamąjo proceso kodekso komentaras. I dalis. (1-220 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 52.

- 3) paklusti ir netrukdyti proceso veiksmams;
- 4) nepiktnaudžiauti nustatytais procesinėmis teisėmis⁶⁹.

Piktnaudžiavimas nustatytais procesinėmis teisėmis teismų praktikoje gali būti pripažintas trukdymu atlikti proceso veiksmus.

LAT 2015 m. birželio 30 d. nutartyje konstatavo, kad „Šiame kontekste pažymėtina, kad proceso dalyvių ir ypač įtariamojo, kuris yra centrinė ikiteisminio tyrimo figūra, teisės yra skirtos proceso tikslams įgyvendinti, o ne piktnaudžiavimui savo teisėmis ir trukdymui ikiteisminio tyrimo pareigūnams. Nesutikdamas su pareikštais įtarimais asmuo gali apie tai nurodyti protokole, atsisakyti duoti parodymus, skusti procesinį veiksmą. A. L. buvo iškvieštas į apklausą tam, kad būtų pareikšti jam įtarimai dėl nusikaltimo padarymo. Baudžiamosios bylos duomenys patvirtina, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnė, pareikšdama įtarimus, laikėsi baudžiamojo proceso įstatyme numatytos tvarkos, supažindino A. L. su procesinėmis teisėmis, bendravo su A. L. dalykiškai ir korektiškai, tačiau A. L. pasirinko ne konstruktyvų proceso dalyvio elgesį, o įžūlius ir destruktivius veiksmus. Nepagrįstai kasaciniame skunde A. L. elgesys procesinio veiksmo atlikimo metu skaidomas į atskirus fragmentus, dirbtinai tai susiejant su procesinių teisių įgyvendinimu. A. L. ikiteisminio tyrimo institucijoje elgėsi įžūliai, provokuojančiai, stengdamasis įnešti destruktiją, įžeisti procesinį veiksmą atliekančią G. S. bei jame dalyvaujančius kitus pareigūnus, o ne įgyvendinti įtariamojo procesines teises”⁷⁰.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad procesinių teisių ir pareigų nustatymas įpareigoja įtariamąjį elgtis tinkamai, priešingu atveju jam gali būti taikomos procesinės nuobaudos.

Išnagrinėjus įtariamojo (kaltinamojo) sampratą bei procesinį statusą, toliau galima pereiti būtent prie nepilnamečių įtariamųjų dalyvavimo baudžiamajame procese ypatumų.

⁶⁹ KILINSKAS, V. Įtariamojo procesinis statusas. *Teisė*, 2003, T. 47, p. 75.

⁷⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija. *2015 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje, Nr. 2K-381-697/2015*.

3.3. Įtariamąjo (kaltinamojo) teisės į gynybą užtikrinimas

Analizuojant nepilnamečio įtariamąjo dalyvavimo baudžiamajame procese ypatumus, pažymėtina, kad nepriklausomai nuo to ar įtariamasis asmuo yra nepilnametis, ar pilnametis, visų pirma turėtų būti išspręstas klausimas dėl įtariamąjo asmens gynybos, kad būtų tinkamai užtikrinta įtariamąjo asmens teisė į gynybą, kuri yra reglamentuota Konstitucijos 31 straipsnyje. Gynėjo dalyvavimas šiame procese yra tik viena iš teisės į gynybą ir teisingą teismą realizavimo formų. Įtariamajam esant nepilnamečiui įstatymų leidėjas siekdamas apsaugoti vaiko teises ir teisėtus interesus BPK 51 str. 1 d. 1 p. įtvirtino privalomą gynėjo dalyvavimą apklausoje. Anot V. Kilinsko, „Jaunas amžiaus, gyvenimo patirties trūkumas lemia nepilnamečio nepajėgumą savarankiškai veiksmingai įgyvendinti teisę į gynybą“⁷¹.

BPK 50 str. 2 d. įtvirtinta įtariamąjo (kaltinamojo) teisė pasirinkti ir pasikviesti gynėją. Nepilnamečiams įtariamiesiems (kaltinamiesiems) šią teisę padeda realizuoti atstovai pagal įstatymą. Jeigu atstovai pagal įstatymą to nepadaro, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas remiantis BPK 51 str. 3 d., privalo pranešti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą organizuojančiai institucijai ar jos nurodytam koordinatoriui, kad būtinas gynėjo dalyvavimas ir paskirti parinktą gynėją. Nors nepilnametis įtariamasis (kaltinamasis) atsisako paskirto gynėjo, tačiau gynėjo paskyrimas prieš įtariamąjo (kaltinamojo) valią nelaikomas teisių pažeidimu.

EŽTT 1992 m. rugsėjo 25 d. byloje *Croissant prieš Vokietiją* išaiškino, kad „Gynėjo paskyrimas įtariamajam (kaltinamajam) prieš jo valią nepažeidžia Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto bei 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos teisės į teisingą bylos nagrinėjimą. Kaltinamajam suteikiama teisė į jo pasirinktą gynėją, tačiau šios nuostatos nenumato, kad kaltinamojo teisė būtent į pasirinkto gynėjo pagalbą yra absoliuti. Ji gali būti ribojama, kai teikiama nemokama teisinė pagalba ir kai tai būtina siekiant įgyvendinti teisingumo interesus“⁷². Konstitucinis Teismas taip pat yra

⁷¹ KILINSKAS, V. Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama įtariamąjo apklausa. *Teisė*, 2005, T. 57, p. 63.

⁷² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1992 m. rugsėjo 25 d. sprendimas byloje *Croissant v. Germany*, Nr. 13611/88.

konstatavęs, kad teisė pačiam pasirinkti advokatą, skirtingai negu teisė turėti advokatą, nėra absoliuti⁷³.

Nuostatos, reglamentuojančios privalomą gynėjo dalyvavimą analogiškai taikomos, kai pradėto ikiteisminio tyrimo metu nusikalstamos veikos padarymu įtariamas asmuo yra jau pilnametis, tačiau nusikaltimo padarymo metu dar nebuvo sulaukęs pilnametystės.

Įtariamieji (kaltinamieji) turi iš anksto susiformavusią neigiamą nuomonę apie valstybės paskirtus gynėjus. Pavyzdžiui, manoma, kad valstybės paskirtas gynėjas teikia nekokybiškas teises paslaugas. Tačiau tokia subjektyvi asmens nuomonė negali būti pripažinti interesų gynimo pažeidimu. Tokią praktiką formuoja ir EŽTT. 1998 m. balandžio 21 d. sprendime EŽTT konstatavo, kad: „Gynybos organizavimas iš esmės yra ginamojo ir jo gynėjo, net ir paskirto garantuojant valstybės teisinę pagalbą, tarpusavio reikalas. Kasatoriaus subjektyvi neigiama nuomonė apie jam suteiktos teisinės pagalbos kokybę nėra pagrindas konstatuoti teisės į gynybą suvaržymo ar netinkamo interesų gynimo (realios teisinės pagalbos neturėjimo)“⁷⁴.

Privalomas gynėjo dalyvavimas padeda ne tik užtikrinti nepilnamečio teises, bet ir užkirsti kelią askalavimui nepilnamečio asmens žinių ar patirties stoka. Taip pat užtikrina, jog būtų tinkamai išaiškintos nepilnamečio įtariamojo teisės ir pareigos bei nepilnamečiui ar jo atstovui teikiama informacija. Todėl pritarčiau BPK komentaro autorių nuomonei, kad „Gynėjas suteikia nepilnamečiui reikiamą teisinę pagalbą, išaiškindamas ir padėdamas tiksliau suvokti pareikšto įtarimo esmę. Dalyvaudamas apklausoje gynėjas privalo siekti, kad būtų išaiškintos aplinkybės, teisinančios nepilnamečių įtariamąjį ar lengvinančios jo atsakomybę“⁷⁵.

⁷³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*, 2001, 14-445.

⁷⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1998 m. balandžio 21 d. sprendimas byloje *Daud v. Portugal*, Nr. 22600/93.

⁷⁵ GODA, G., et. al. *Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I dalis. (1-220 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 507.

3.4. Nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) apklausa

Įtariamojo apklausa - vienas iš svarbiausių ikiteisminio tyrimo veiksnių, kuris atliekamas tiriant kiekvieną nusikalstamą veiką. Šio veiksmo metu gaunama informacija apie visas aplinkybes, turinčias reikšmės teisingai išspręsti bylą (nusikalstamos veikos vietą, laiką, būdus, padarinius ir kitas aplinkybes)⁷⁶.

Nepilnamečiui įtariamajam (kaltinamajam), kaip ir nukentėjusiajam bei liudytojui, įstatymų leidėjas taip pat numato procesinę garantiją – atstovų pagal įstatymą dalyvavimą. Pagal BPK 53 str. 2 d. atstovais pagal įstatymą gali būti nepilnamečio arba neveiksnaus įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo ir nukentėjusiojo tėvai, tėviai, globėjai, rūpintojai arba įstaigos, kuri globoja ar rūpinasi įtariamuoju, kaltinamuoju, nuteistuoju ar nukentėjusiuoju, įgalioti asmenys.

Įtariamojo atstovo pagal įstatymą dalyvavimas apklausoje, kaip ir gynėjo, būtinas dėl to pačio tikslo - užtikrinti procesinių teisių tinkamą realizavimą bei interesų gynimą viso proceso metu. Taip pat manytina, jog artimų asmenų dalyvavimas nepilnamečių asmenų apklausoje veikia nepilnamečio asmens psichinę ir emocinę būklę. Todėl pritartume V. Kilinsko nuomonei, kad „Atstovo dalyvavimo nepilnamečio įtariamojo apklausoje tikslas gali būti dvejopas:

1) atstovas, kaip ir gynėjas, gina nepilnamečio interesus, padeda jam pasinaudoti įstatymo suteiktomis teisėmis;

2) atstovo dalyvavimas nepilnamečio įtariamojo apklausoje gali palengvinti užmegzti psichologinį tyrėjo ir įtariamojo kontaktą, paskatinti nepilnamečį duoti teisingus parodymus⁷⁷.

BPK 188 str. 5 d. įtvirtintas dar vienas ypatumas. Pagal BPK 188 str. 5 d. proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnio kaip aštuoniolikos metų įtariamojo apklausą gali būti kviečiamas

⁷⁶ KILINSKAS, V. Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama įtariamojo apklausa. *Teisė*, 2005, T. 57, p. 50.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 63.

valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą.

Lietuvos apeliacinis teismas 2005 m. gegužės 4 d. nutartyje išaiškino, kad „Apklausų metu G. B. buvo tik sulaukęs 15-os metų, todėl šiuo atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnams reikėjo į šias apklausas kviesti valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovą arba psichologą, nors to imperatyviai ir nereikalauja BPK 188 str. 5 d. nuostatos. Šių asmenų dalyvavimas apklausose ar nepilnamečio įtariamojo apklausa pas ikiteisminio tyrimo teisėją būtų padėjusi pašalinti bet kokias abejones dėl paminėto įtariamojo parodymų patikimumo ir savarankiškumo“⁷⁸.

Įstatymų leidėjas yra pasirinkęs įdomią formuluotę, kuri susijusi su nepilnamečiais asmenimis. BPK 186 str. 5 d. nurodyta, kad jaunesnio kaip aštuoniolikos metų liudytojo ar nukentėjusiojo apklausoje turi teisę dalyvauti jo atstovas. Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnių kaip aštuoniolikos metų liudytojo arba nukentėjusiojo apklausą privalo būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas. Tuo tarpu nepilnamečio įtariamojo apklausą vykdantčiam ikiteisminio tyrimo pareigūnui tokia pareiga nėra nustatyta. Pagal BPK 188 str. 5 d. nurodyta, kad „Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į nepilnamečio įtariamojo apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą“. Tad matyti, jog įstatymų leidėjas palieka atvirą diskriminacijos formą šiuo klausimu, kadangi viskas paliekama spręsti vienašališkai ikiteisminį tyrimą atliekančiam pareigūnui. Todėl, mano nuomone, toks reglamentavimas, jog nepilnamečio įtariamojo apklausoje valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo arba psichologo dalyvavimas yra ikiteisminį tyrimą atliekančio pareigūno diskrecijoje, yra neteisingas ir turėtų būti keičiamas nustatant, jog nepilnamečio įtariamojo apklausoje

⁷⁸ Lietuvos Apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2005 m. gegužės 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje, Nr. 1A-267/2005.

privalomai dalyvautų psichologas, t. y. asmuo, kuris būtų kompetentingas įvertinti nepilnamečio vaiko socialinį ir psichologinį brandumą, įvertinti ar nepilnametis galėjo suvokti savo veiksmus nusikaltimo padarymo metu ir ar juos galėjo tinkamai valdyti. BPK 188 str. 5 d. įtvirtinta nuostata, mano nuomone, turėtų būti reglamentuojama kaip ir BPK 186 str. 5 dalyje.

Kalbant apie kitų šalių patirtį, pažymėtina, kad Austrijoje vykdant įtariamąjį (kaltinamąjį) apklausą, įtariamasis (kaltinamasis) gali pareikalauti, kad į procesą būtų įtrauktas jam patikimas asmuo. Pagal Austrijos BPK 37 str. patikėtiniu gali būti asmens atstovai pagal įstatymą, globėjai, šeimos narys, giminaitis, mokytojas, auklėtojas arba jaunimo socialinių organizacijų, jaunimo teismo pagalbos atstovai ar bandomojo laikotarpio padėjėjas. Pagrindinės patikėtinio pareigos – psichologiškai padėti nepilnamečiui apklausos metu ir prižiūrėti, kad nebūtų pažeidžiami apklausos reikalavimai⁷⁹.

Svarbu paminėti, kad didelę taktinę reikšmę turi nepilnamečio įtariamąjį iškvietimo forma pas tyrėją. Anot P. Ancelio, „Tik tyrėjas gali spręsti, kaip iškviešti nepilnametį: šaukimu, pasinaudojant elektroniniu paštu, per tėvus, telefonu, asmeniškai, per mokytoją ar auklėtoją arba vaikų teisių apsaugos tarnybos darbuotoją. Tačiau pastebėta, kad nepilnamečiai nenoriai tėvams pasakoja apie padarytus nusikaltimus, taip pat neigiamai reaguoja į visus iškvietimo būdus, kurie tampa žinomi tėvams. Todėl būtina nustatyti, kokie nepilnamečio santykiai su tėvais, nepilnamečio auklėjimo būdus ir metodus, šeimos sudėtį ir kitus nepilnamečio brendimui ir socialiniai raidai svarbius aspektus“⁸⁰.

Skirtingai nei liudytojui, įtariamajam būdinga:

1. tiesioginis suinteresuotumas bylos baigtimi ir nepilnamečio įtariamąjį aktyvumas;
2. baimė būti nubaustam;
3. sugniuždyta dvasinė būseną, depresija suvokiant įtariamąjį statusą;

⁷⁹ *Jugendgerichtsgesetz (Osterreich)*. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. kovo 30 d.]. Prieiga per internetą: [http://www.jusline.at/Jugendgerichtsgesetz_\(JGG\).html/](http://www.jusline.at/Jugendgerichtsgesetz_(JGG).html/)

⁸⁰ ANCELIS, P. *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 96.

4. neprisipažinimas padarius nusikalstamą veiką;
5. baimė, kad teisingi parodymai pakenks jam;
6. nepasitikėjimas tyrimo institucijomis;
7. polinkis gintis bet kokiomis priemonėmis, tarp jų ir duodant melagingus parodymus;
8. priešiškas nusiteikimas prieš bet kokius kaltinimo liudytojus;
9. padidintas irzlumas, susijaudinimas, kartais nervinis sukrėtimas, artimas afekto būsenai⁸¹.

Visa tai reikalauja iš tyrėjo papildomų pastangų parenkant nepilnamečio įtariamojo apklausos taktinius būdus. Tyrėjas turi kalbėti su nepilnamečiu ramiu tonu be neigiamų intonacijų, be pašaipos ir vengdamas emocijų reagavimo. Tačiau tyrėjo uždavinys, atsižvelgiant į visas aplinkybes, išlieka toks pats - gauti teisingus parodymus.

5.3. Nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) padarytos žalos atlyginimas

Kalbant apie nepilnamečio asmens, padariusio nusikalstamą veiką, ypatumus svarbu paminėti atsiradusios žalos atlyginimo klausimą. BPK numato galimybę, jog asmenims dėl įvykdytos nusikalstamos veikos ir atsiradusių dėl nusikalstamos veikos pasekmių turi būti atlyginta padaryta turtinė ir neturtinė žala.

Baudžiamojoje byloje kaip civiliniai atsakovai gali būti įtraukti asmenys, kurie nėra tiesiogiai atsakingi už padarytą nusikalstamą veiką, bet yra materialiai atsakingi už asmenį, padariusį nusikaltimą. BPK 111 str. 1 d. numato tokių asmenų, kurie gali būti patraukti civiliniais atsakovais sąrašą: tėvai, globėjai, rūpintojai ar kiti asmenys. Tėvai, rūpintojai įtraukiami į baudžiamąją bylą kaip civiliniai atsakovai tik tuo atveju, jeigu įtariamasis ar kaltinamasis nusikaltimo padarymo metu buvo tokio amžiaus, nuo kurio jis atsako pagal baudžiamuosius įstatymus ir neturi turto ar lėšų nusikalstama veika padarytai žalai atlyginti.

⁸¹ ANCELIS, P. *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 96-97.

Lietuvos Generalinio prokuroro patvirtintos rekomendacijos taip pat nurodo, jog nepilnametis įtariamasis negali būti civiliniu atsakovu, šiuo atveju civiliniu atsakovu bus jo atstovas pagal įstatymą⁸².

Konstitucijos 38 str. 6 d. nurodoma, kad tėvų teisė ir pareiga - auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaikyti. Panevėžio apygardos teismas 2016 m. sausio 15 d. nutartyje konstatavo, kad: „Iš šios konstitucinės nuostatos *inter alia* kildinamos prigimtinės tėvų pareigos įgyvendinti tėvų valdžią vaikų atžvilgiu“⁸³. Tėvų valdžios įgyvendinimas ir šios valdžios neįgyvendinimo teisiniai padariniai reglamentuojami atskiruose įstatymuose, visų pirma Lietuvos Respublikos Civiliniame kodekse (toliau - CK). Vienas tokių atvejų – visiška tėvų atsakomybė už jo nepilnamečio vaiko iki keturiolikos metų amžiaus ir subsidiarioji atsakomybė nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų amžiaus vaiko padarytą žalą⁸⁴.

Jeigu nepilnametis asmuo turi turto ar lėšų, tačiau šių turimų lėšų ar turto nepakanka visiškai atlyginti padarytą žalą, tuomet nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) tėvai ar rūpintojai į baudžiamąją bylą civiliniais atsakovais nėra traukiami, kadangi nepilnametis nuo 14 iki 18 metų už padarytą turtinę ar neturtinę atsako bendraisiais pagrindais, kurie numatyti CK 6.276 str. 1 d. Galima teigti, kad nepilnamečio vaiko tėvai ar rūpintojai yra subsidiariai atsakingi už nepilnamečio vaiko nusikalstamos veikos padarytas pasekmes – žalą. Remiantis CK 6.276 str. 3 d. tėvų, rūpintojų pareiga atlyginti žalą yra ribojama laiko atžvilgiu. Pareiga atlyginti žalą pasibaigia, kai padaręs žalą asmuo sulaukia pilnametystės, prieš pilnametystę turėjo turto ar gavo darbo užmokestį, kurio pakaktų padengti žalai⁸⁵.

Tokia praktika suformuota LAT 2009 m. lapkričio 20 d. nutartyje, kurioje teisėjų kolegija konstatavo, kad „Tais atvejais, kai nepilnametis nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų neturi turto ar uždarbio, kurio pakaktų jo padarytai žalai atlyginti, atitinkamą žalos dalį

⁸² Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2015 m. vasario 18 d. įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymo Nr. I-126 „Dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*, 2015, nr. I-52.

⁸³ Panevėžio apygardos teismas. *2016 m. sausio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje, Nr. 1A-34-134/2016*.

⁸⁴ Kelmės rajono apylinkės teismas. *2011 m. sausio 31 d. sprendimas civilinėje byloje, Nr. 2-23-446/2011*.

⁸⁵ Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2000, Nr.74-2262.

turi atlyginti jo tėvai ar rūpintojas, jeigu neįrodo, kad žala atsirado ne dėl jų kaltės. Tokios pat teisinės pasekmės atsiranda, jeigu nepilnametis nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų žalos padarymo metu buvo mokymo, auklėjimo, sveikatos priežiūros ar globos (rūpybos) institucijos prižiūrimas. Teisėjų kolegija sutinka su kasacinio skundo argumentais, kad subsidiariai atsakingų asmenų pareiga atlyginti nepilnamečių padarytą žalą ribojama CK 6.276 straipsnio 3 dalyje nurodytomis aplinkybėmis: ši pareiga pasibaigia, kai padaręs žalą asmuo sulaukia pilnametystės, taip pat kai jis prieš pilnametystę įgyja turtą arba uždarbį, kurio pakanka žalai atlyginti, taigi, ji ribojama laiko atžvilgiu”⁸⁶.

Bylose, kuriose nepilnamečiai yra įtariamieji ar nukentėjusieji, būtina aiškintis, kaip įtariamojo ar nukentėjusiojo nepilnamečio tėvai vykdo pareigą prižiūrėti ir auklėti vaiką⁸⁷. Nustačius netinkamą tėvų pareigų atlikimą, turi būti sprendžiamas klausimas dėl tėvų valdžios apribojimo. CK 3.254 str. ir CK 3.273 str. 1 d. nustatyta, kad jeigu nepilnamečio vaiko tėvam priimtu teismo sprendimu buvo apribota tėvo (motinos) valdžia, tokiu atveju už nepilnamečio vaiko veiksmus visiškai atsako teismo paskirtas rūpintojas. Tuo tarpu, Rusijoje yra taikomas kitoks modelis, kuriame tėvai kurį laiką po motinos ar tėvo valdžios apribojimo lieka materialiai atsakingi už nepilnamečio vaiko poelgius. Rusijos Federacijos CK 1075 str. nurodo, kad tėvai, kurių tėvų teisės yra atimtos už nepilnamečio vaiko padarytą žalą atsako 3 metus nuo tėvų teisių atėmimo⁸⁸. Toks pasirinktas modelis, manyčiau, yra teisingesnis, kadangi atsakomybės perkėlimas už nepilnamečio vaiko elgesį rūpintojui nuo jo paskyrimo dienos nesuteikia rūpintojui pakankamai laiko perauklėti ir pakeisti nepilnamečio vaiko įpročius, požiūrį į visuomenę, vertybes bei visiems priimtinių elgesio taisyklių laikymąsi, kurie susiformavo augant su nepilnamečio vaiko tėvais.

Apibendrinant pabrėžtina, kad nepilnametis įtariamasis negali būti pripažintas civiliniu atsakovu. Nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) padarytą žalą turi atlyginti atstovai pagal

⁸⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2006 m. birželio 12 d. nutartis civilinėje byloje, Nr. 3K-3-394/2006; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2009 m. lapkričio 20 d. nutartis civilinėje byloje, Nr. 3K-3-497/2009.

⁸⁷ AŽUBALYTĖ, R.; ANCELIS, R.; ir BURDA, R. *Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pagūnams, dirbantiems su nepilnamečiais*. Vilnius, 2005, p. 13.

⁸⁸ Rusijos Federacijos civilinis kodeksas (Гражданский кодекс Российской Федерации). [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. kovo 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.rg.ru/2008/05/22/gk-2-dok.html>.

įstatymą nebent nepilnametis pats turi turto ar lėšų, kurių pakanka padarytai žalai atlyginti. Nepaisant to, atstovai pagal įstatymą išlieka subsidiariai atsakingi už nepilnamečio nusikalstama veika padarytą žalą.

3.6. Kardomosios priemonės, skiriamos nepilnamečiui

Vadovaujantis BPK 119 str. kardomosios priemonės gali būti taikomos siekiant užtikrinti įtariamąjį, kaltinamąjį ar nuteistąjį dalyvavimą procese, netrukdomą ikiteisminį tyrimą, bylos nagrinėjimą teisme ir nuosprendžio įvykdymą, taip pat siekiant užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms.

LAT 2004 m. gruodžio 30 d. nutarime išaiškino, kad: „Teisėjai, skirdami suėmimą, taip pat *namų areštą* privalo tiksliai vykdyti Lietuvos Respublikos Konstitucijos 20 straipsnio 2 dalies ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 5 straipsnio nuostatas, nurodančias, kad niekam neturi būti atimta laisvė kitaip, kaip tokiais pagrindais ir pagal tokias procedūras, kokias yra nustatęs įstatymas, ir atsižvelgti į BPK 122 straipsnio 7 dalį, nustatančią, jog suėmimas gali būti skiriamas tik tada, kai švelnesnėmis kardomosiosiomis priemonėmis negalima pasiekti BPK 119 straipsnyje numatytų tikslų”⁸⁹.

Panevėžio apygardos teismas 2015 m. birželio 2 d. nutartyje pasisakė, kad: „Suėmimas, kaip kardomoji priemonė, suvaržo suimtojo teises, numatytas nacionaliniuose bei tarptautiniuose teisės aktuose, tačiau šiuo atveju be nurodytų teisių suvaržymo, taikant švelnesnes kardomasias priemones, neįmanoma pasiekti BPK 119 str. numatytų tikslų. Viešojo intereso apsauga turi prioritetą prieš asmens laisvės gerbimą, todėl, įvertinus nusikaltimų, kurių padarymu įtariamąs I. V., pobūdį ir sunkumą, viešasis interesas išsamiai iširti ir teisiškai įvertinti galimai padarytus sunkius nusikaltimus, susijusius su neteisėtu disponavimu psichotropinėmis medžiagomis turint tikslą jas platinti, bei nubausti kaltus asmenis yra neabejotinai svarbesnis, leidžiantis taikyti griežčiausią kardomąją priemonę –

⁸⁹ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimas „Dėl teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą“. *Teismų praktika*, nr. 50.

suėmimą. Pagal formuojamą nacionalinę bei tarptautinę praktiką šiuo klausimu yra pripažįstama, jog kuo sunkesnės bei sudėtingesnės nusikalstamos veikos tiriamos, tuo griežtesnių prievartos priemonių panaudojimas gali būti pateisintas. Todėl šiuo atveju įtariamojo teisės suvaržytos nepažeidžiant proporcingumo principo bei išlaikant pusiausvyrą tarp galimai padarytų nusikalstamų veikų sunkumo ir griežčiausios kardomosios priemonės taikymo⁹⁰. Būtent dėl savo pobūdžio suėmimas visuotinai laikomas griežčiausia kardomąja priemone, kuri turi būti skiriama tik išimtiniais atvejais ir tik tuomet, kai kitomis kardomosiomis priemonėmis negalima pasiekti BPK 119 str. įtvirtintų kardomųjų priemonių tikslų. Šie tikslai yra tokie:

- a) užtikrinti įtariamojo, kaltinamojo dalyvavimą procese;
- b) netrukdomą ikiteisminį tyrimą, bylos nagrinėjimą teisme ir nuosprendžio įvykdymą;
- c) užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms⁹¹.

Suėmimą įtariamajam (kaltinamajam) gali skirti tik ikiteisminio tyrimo teisėjas arba teismas. Skiriant suėmimą turi egzistuoti bent vienas iš keturių BPK 122 str. įtvirtintų pagrindų:

- 1) turi būti pagrįstas manymas, kad įtariamasis bėgs ar slėpsis;
- 2) trukdys procesui;
- 3) darys naujus nusikaltimus arba;
- 4) turi būti gautas prašymas įtariamąjį išduoti užsienio valstybei⁹².

Pagal BPK 119 str. kardomųjų priemonių paskirtis yra užtikrinti įtariamojo (kaltinamojo) dalyvavimą procese, netrukdomą ikiteisminį tyrimą, bylos nagrinėjimą teisme ir nuosprendžio įvykdymą, taip pat siekiant užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms. Pirmiau aptartos aplinkybės leidžia neabejotinai tvirtinti, kad taikant suėmimą įtariamajam

⁹⁰ Panevėžio apygardos teismas. 2015 m. birželio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje, Nr. 1S-278-491/2015.

⁹¹ MURAUŠKIENĖ, D. Paleisti negalima suimti: kur dėti kablelį? [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. balandžio 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.apeliacinis.lt/lt/naujienos/paleisti-negalima-suimti-rd9w.html>.

⁹² MURAUŠKIENĖ, D. Paleisti negalima suimti: kur dėti kablelį? [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. balandžio 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.apeliacinis.lt/lt/naujienos/paleisti-negalima-suimti-rd9w.html>.

yra siekiama užtikrinti netrukdomą tyrimą bei užkirsti kelią naujoms nusikalstamosioms veikoms⁹³.

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos ir BPK nuostatose, akcentuotinas suėmimo pagrindas, todėl itin aktualus principas – apsauga prieš savivalę (*protection against arbitrariness*). Šis principas laikytinas pagrindiniu Strasbūro precedentinės analizės principu, kitaip įvardijamu, kaip „niekieno laisvė negali būti atimama savavališkai“⁹⁴. Pasak EŽTT, apsaugos prieš savivalę (*protection against arbitrariness*) principas paneigiamas nepakankamai argumentuojant kardamosios priemonės skyrimo pagrindus⁹⁵. Tokio principo pažeidimas konkretizuojamas EŽTT išnagrinėtoje byloje, kurioje pareiškėjas – LR pilietis: „Suėmimo laikotarpis iš principo yra teisėtas, jeigu jis grindžiamas galiojančia teismo nutartimi, bet Teismas mano, kad jokių pagrindų nepateikimas ilgą laiką teisminių institucijų sprendimuose, sankcionuojančiuose suėmimą, gali būti nesuderinamas su šiuo principu“⁹⁶.

Remiantis tarptautiniais teisės aktais (Vaiko teisių konvencija, Vaiko teisių deklaracija) standartai, susiję su vaikų (nepilnamečių) laisvės apribojimu (sulaikymu, suėmimu, laisvės atėmimu), yra grindžiami principu, kad daugeliu atvejų vaiko interesai geriausiai ginami yra tada, jei jis neatskiriamas nuo šeimos. Tarptautiniai teisės aktai skatina vengti visų asmenų sulaikymo ir suėmimo, tačiau šių priemonių nepilnamečiams taikymas turi būti išimtinis⁹⁷.

Taikant suėmimą nepilnamečiams asmenims, privalomai turi būti vadovaujama pagrindinėmis suėmimo skyrimo taisyklėmis, kurios yra reglamentuotos BPK 122 str., bei atsižvelgiant į BPK 127 str. nurodytus ypatumus, taikomus nepilnamečiams asmenims. BPK 122 str. numatyti kardamosios priemonės (suėmimo) skyrimo (pratęsimo) pagrindai ir tvarka. Taigi, nepilnamečiams įtariamiesiems pagal BPK 127 str. iš karto suėmimas negali būti paskirtas ilgesnis kaip du mėnesiai (bendra taisyklė – trys mėnesiai). Suėmimo terminas gali

⁹³ Panevėžio apygardos teismas. 2015 m. kovo 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje, Nr. 1S-95-491/2015.

⁹⁴ Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija Parlamentinių tyrimų departamentas. „Suėmimo kardamosios priemonės statistika ES šalyse“. Vilnius, 2013, p. 98.

⁹⁵ KAREN, R. A. *Practitioner`s guide to the European Convention on Human Rights*. London, 2004, p. 422.

⁹⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2002 m. kovo 21 d. sprendimas byloje *Stašaitis p. Lietuva*, Nr. 47679/99.

⁹⁷ AŽUBALYTĖ, R.; ANCELIS, R.; ir BURDA, R. *Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pagūnams, dirbantiems su nepilnamečiais*. Vilnius, 2005, p. 21.

būti pratęsimas prokuroro prašymu, tačiau nepilnamečiams negali trukti ilgiau kaip iki keturių mėnesių. Taip pat, įstatyme numatytas pakartotinis suėmimo termino pratęsimas, tačiau imperatyviai apibrėžta, kad ir pakartotinio suėmimo termino pratęsimo atveju, nepilnamečiams šis terminas negali tęstis ilgiau kaip šešis mėnesius.

Prieš taikant griežčiausią kardomąją priemonę (suėmimą) nepilnamečiui įtariamajam (kaltinamajam) privaloma atsižvelgti ir įvertinti susidariusių aplinkybių visumą bei asmenybę charakterizuojančią medžiagą. Suėmimas gali būti taikomas tik kaip *ultima ratio* priemonė. Pasak G. Godos, „Kardomasis kalinimas (suėmimas), kaip pati griežčiausia ir labiausiai konstitucines žmogaus teises suvaržanti priemonė, visais atvejais gali būti skiriama tiksliai išaiškinus visas aplinkybes. Nepilnamečiui ši priemonė gali būti skiriama tik itin išimtiniais atvejais, griežtai ribojant taikymo terminus”⁹⁸.

Visais atvejais, kai nepilnamečiui įtariamajam skiriamas suėmimas, turi būti konkrečiai ir argumentuotai nurodyti skyrimo (pratęsimo) pagrindai priešingu atveju, suėmimas laikomas neteisėtu. Kauno apygardos teismas 2007 m. gruodžio 28 d. nutartyje konstatavo, kad „BPK 122 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad kai pagrįstai manoma, kad įtariamasis bėgs (slėpsis) nuo ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro ar teismo, suėmimas gali būti paskirtas atsižvelgiant į įtariamojo šeiminių padėtį, nuolatinę gyvenamąją vietą, darbo santykius, sveikatos būklę, ankstesnę teistumą, ryšius užsienyje ir kitas aplinkybes. Įtariamasis S. R. (S. R.) šiuo metu yra nepilnametis, nusikalstamą veiką padarė taip pat būdamas nepilnametis, jis turi pastovią gyvenamąją vietą, gyvena šeimoje su tėvais, mokosi, mokymo įstaigoje charakterizuojamas teigiamai. Byloje nėra duomenų, kad jis praeityje būtų teistas. Teismas nurodo, kad jo atžvilgiu anksčiau buvo taikytas LR BK 38 str. straipsnis ir jis atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, tačiau ši teismo nurodyta aplinkybė prieštarauja faktiniams bylos duomenimis, byloje nėra jokių oficialių pažymų, patvirtinančių šią aplinkybę. Tačiau net ir esant šiai aplinkybei, ji nėra pakankama, kad būtų pratęstas suėmimas, įvertinus visas kitas minėtas aplinkybes. Įtariamasis kaltę pripažįsta, byloje dalis

⁹⁸ GODA, G., *Nepilnamečio teisinė padėtis baudžiamajame procese. Nepilnamečių kriminalinė justicija: kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2001, p. 205.

žalos atlyginta. Byloje nėra jokių duomenų, patvirtinančių apie įtariamojo ryšius užsienyje. Šios aplinkybės neduoda pagrindo pagrįstai manyti, kad būdamas laisvėje įtariamasis bėgs (slėpsis) nuo ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro ar teismo. Todėl darytina išvada, kad nurodant LR BPK 122 str. 1 d. 1 p. suėmimas pratęstas nesant tam pakankamo pagrindo”⁹⁹.

Atsižvelgiant į aukščiau minėtus teisės aktus, nepilnamečiui įtariamajam, jei kardamosios priemonės tikslai gali būti pasiekti taikant kitas priemones, skatintinas tokios kardamosios priemonės skyrimas kaip numatyta BPK 138 str. 1 d. – nepilnamečio įtariamojo atidavimas tėvams, rūpintojams arba kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, prižiūrėti¹⁰⁰. Turi būti kurio nors iš nurodytų asmenų rašytinis įsipareigojimas užtikrinti, kad nepilnametis įtariamasis deramai elgsis ir šaukiamas atvyks pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą. Taigi viena iš šios priemonės taikymo sąlygų yra užtikrinti, kad nepilnametis elgsis deramai.

Apibendrinant pasakytina, jog skiriant kardomąją priemonę – suėmimą – nepilnamečiams įtariamiesiems (kaltinamiesiems) įstatymų leidėjas griežtai riboja skyrimo bei pratęsimo terminus. Jeigu kardamosios priemonės tikslai gali būti pasiekiami skiriant švelnesnę kardomąją priemonę nei suėmimas, tai nepilnamečiui įtariamajam (kaltinamajam) rekomenduojama skirti specialiąją – nepilnamečio atidavimas tėvams, rūpintojams arba kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, prižiūrėti.

⁹⁹ Kauno apygardos teismas. 2007 m. gruodžio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje, nr. STP-160.

¹⁰⁰ AŽUBALYTĖ, R.; ANCELIS, R.; ir BURDA, R. *Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pagūnams, dirbantiems su nepilnamečiais*. Vilnius, 2005, p. 14.

4. NEPILNAMETIS LIUDYTOJAS

4.1. Liudytojo samprata

Liudytojas baudžiamajame procese yra svarbus proceso dalyvis, kadangi jam padedant galima nustatyti bylai svarbias ir reikšmingas faktines aplinkybes. Liudytoju gali tapti bet kuris asmuo, kuriam yra žinomos kokios nors aplinkybės, susijusios su nagrinėjama byla. Procesinį statusą liudytojas įgyja tuomet, kai yra kviečiamas į apklausą ir gauna ikiteisminio tyrimo pareigūno ar teismo šaukimą.

BPK 78 str. įtvirtinta nuostata, kad liudytoju gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis gali žinoti kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių. Taigi BPK nėra nustatyta jokia amžiaus riba, nuo kurios asmuo gali būti šaukiamas liudyti, išskyrus tai, kad negali būti apklausiami įtariamojo ar kaltinamojo šeimos nariai, artimieji giminaičiai bei asmenys, kurie pagal sveikatos priežiūros įstaigos pažymą arba teismo psichiatro, teismo mediko išvadą dėl fizinių ar psichinių trūkumų nesugeba suvokti reikšmingų tiriamam įvykiui aplinkybių ir duoti dėl jų parodymų. Todėl galime teigti, kad kaip liudytojas gali būti apklaustas bet kuris fizinis asmuo, taip pat ir mažametis vaikas, jei tik jis geba objektyviai atgaminti praeityje suvoktą informaciją apie įvykį ir perteikti ją žodžiais¹⁰¹.

Vienintelis kriterijus, kuris keliamas liudytojui – tai reikšmingų duomenų apie įvykį žinojimas ir galėjimas duoti apie juos teisingus parodymus teisėsaugos pareigūnui. Pažymėtina, kad visais atvejais, kai liudyti šaukiamas nepilnametis asmuo, visų pirma, reikia atsižvelgti į vaiko interesus, jam turi būti garantuojama apsauga nuo baudžiamojo proceso neigiamo poveikio ir suteikiamos visos procesinės teisės.

Priklausomai nuo nepilnamečio santykio su byla ir kitomis aplinkybėmis, skiriamos tokios nepilnamečių liudytojų grupės:

¹⁰¹ AŽUBALYTĖ, R.; JURGAITIS, R.; ir ZAJANČKAUSKIENĖ, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2011, p. 234.

1. mačiusieji ir kiti asmenys, tapę kokių nors įvykių, susijusių su nusikaltimo padarymu, liudytojais;
2. paaugliai iš artimiausios nepilnamečio įtariamojo aplinkos;
3. paaugliai, kurie buvo nusikaltimo bendrininkais, tačiau kurių atžvilgiu buvo atsisakyta pradėti tyrimą ir pan.;
4. mažamečiai liudytojai¹⁰².

4.2. Nepilnamečio liudytojo procesinis statusas

Kalbant apie procesines teises, svarbu pažymėti, kad nesvarbu, ar tai pilnametis ar asmuo, nesulaukęs pilnametystės, jam turi būti garantuojamos visos teisės, kurios nurodytos BPK 81 str., jos yra šios:

- 1) duoti parodymus savo gimtąja kalba ir naudotis vertėjo paslaugomis, jei apklausa vyksta jam nesuprantama kalba;
- 2) susipažinti su savo parodymų protokolu ir daryti jame pakeitimus bei pataisas;
- 3) prašyti, kad būtų daromi jo parodymų garso ir vaizdo įrašai;
- 4) pats surašyti parodymus;
- 5) įstatymų numatytais pagrindais ir tvarka prašyti taikyti jam apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemones;
- 6) gauti turėtų išlaidų atlyginimą;
- 7) turėti atstovą.

Nepilnamečiams liudytojams kaip ir pilnamečiams asmenims BPK 83 str. įtvirtintos šios procesinės pareigos: kiekvienas šaukiamas kaip liudytojas asmuo privalo atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ir į teismą bei duoti teisingus parodymus apie tai, kas jam žinoma apie reikšmės bylai išspręsti turinčias aplinkybes. Be to, pažymėtina, kad yra numatytos teisinės pasekmės, jeigu liudytojas neatvyksta be svarbios priežasties arba be

¹⁰² Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2016 m. vasario 29 d. įsakymas Nr. I-63 „Dėl rekomendacijų dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2016, nr. 4051.

teisėto pagrindo atsisako ar vengia duoti teisingus parodymus bei numatyta baudžiamoji atsakomybė už melagingų parodymų davimą.

Kiekvienas liudytojas procesinį statusą įgyja nuo šaukimo gavimo momento. Remiantis BPK komentaro autoriais, „Pagrindas šaukti asmenį liudytoju yra duomenys, kad jis žino kokias nors reikšmės bylai išspręsti turinčias aplinkybes“¹⁰³.

Išnagrinėjus nepilnamečio liudytojo procesinį statusą, galime daryti išvadą, kad tokiems asmenims baudžiamąjį proceso metu užtikrinamos visos procesinės teisės ir pareigos, kurios suteikiamos pilnamečiams. Tačiau atsižvelgiant į amžiaus kriterijų, pripažįstama, kad nepilnamečiams turi būti suteikiamos ir specifinės teisės. Būtent specifinių procesinių teisių nepilnamečiams suteikimas padeda užtikrinti visapusišką jų interesų apsaugą bei reikiamą baudžiamąjį proceso eigos supratimą, todėl toliau aptarsiu ypatumus, taikomus nepilnamečiams liudytojams.

4.3. Nepilnamečių liudytojų vykdomos apklausos ypatumai

Liudytojo dalyvavimas baudžiamajame procese lyginant su kitais baudžiamąjį proceso subjektų statusais yra ribotas, tačiau ne mažiau reikšmingas. Siekiant išsiaiškinti reikšmės bylai turinčias aplinkybes turi būti apklausiami asmenys, kurie matė, girdėjo ar kitaip suvokė tiriamą įvykį, arba turi informacijos, kuri padėtų patikrinti vieną ar kelias keliamas versijas. Nepriklausomai nuo to, dėl kokių priežasčių nepilnamečiais asmuo yra šaukiamas liudyti, visada apie apklausą turi būti informuotas ir jo atstovas pagal įstatymą siekiant užtikrinti tėvų ar kitų atstovų teises dalyvauti procese.

Vaikai yra ypatingi liudytojai dėl savo raidos, pažintinių gebėjimų ypatumų bei patirtų traumuojančių išgyvenimų. Apie tai, kad tikslinga ir būtina vaikų apklausas vykdyti specializuotose patalpose, Lietuvoje imta kalbėti jau daugiau nei prieš 10 metų. Vaikų apklausos kambarys – įrengta patogiai ir saugiai patalpa, pritaikyta vaikų poreikiams ir

¹⁰³ GODA, G., *et. al. Lietuvos Respublikos Baudžiamąjį proceso kodekso komentaras. I dalis. (1-220 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 205.

atitinkanti teisinėms apklausoms keliamus reikalavimus. Lietuvoje šiuo metu vaikų apklausos kambarių yra įrengta nevyriausybinėse organizacijose, policijos komisariatuose ir teismuose. Pirmasis vaikų apklausos kambarys Lietuvoje buvo įsteigtas Vaiko raidos centre 2004 metais. Vaikų apklausos šioje įstaigoje nebevykdomos. 2005 metais VŠĮ „Vaiko namas“ atidarė antrąjį Lietuvoje vaikų apklausos kambarį. Šioje įstaigoje 2005-2009 metais buvo apklausta apie 200 vaikų, nukentėjusių nuo smurto ar tapusių nusikalstamų veikų liudytojais. Tačiau nuo 2010 m. sausio 1 d. vaikų apklausos šioje įstaigoje nebevykdomos. 2008 m. balandžio 22 d. vaikų apklausos kambarys buvo atidarytas VŠĮ „Paramos vaikams centras“. 2008-2010 metais. Paramos vaikams centre buvo apklausta beveik 90 vaikų, nukentėjusių nuo smurto ar tapusių nusikalstamų veikų liudytojais¹⁰⁴.

Kodėl svarbu, jog nepilnametis vaikas būtų apklausiamas aplinkoje, kuri jo atžvilgiu neformali?

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas 2010 m. liepos 16 d. nutartyje konstatavo, kad „Bendrosios vaiko teisių apsaugos nuostatos suformuluotos LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme, kurio 4 punkte *inter alia* įtvirtintas vaiko teisių apsaugos prioriteto principas, o 53 punktas numato, kad nagrinėdamas vaiko teisės pažeidimų bylas teismas turi laikytis visų procesinių taisyklių bei ypatumų vaiko atžvilgiu. Detaliau nepilnamečių apklausos ypatumai reglamentuoti BPK. Kaip jau buvo anksčiau minėta, BPK 186 str. 5 d. įtvirtinta, kad ikiteisminio tyrimo metu jaunesnio kaip aštuoniolikos metų liudytojo ar nukentėjusiojo apklausoje turi teisę dalyvauti jo atstovas”¹⁰⁵.

Taigi, galimybė apklausti nepilnametį liudytoją nėra imperatyviai siejama su privalomu atstovo pagal įstatymą (tai yra jo teisė, ne pareiga) dalyvavimu. Nepilnametis vaikas, patekęs į formalią aplinką, kurioje ikiteisminio tyrimo pareigūnas klausinėja apie aplinkybes, kurios nepilnametį vaiką galėjo stipriai sukrėsti, gali pasijusti labai nesaugiai. Tad galimas

¹⁰⁴ GRIGUTYTĖ, N., *et. al. Psichologinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais*. Vilnius: 2006, p. 21.

¹⁰⁵ Lietuvos Vyriausiasis Administracinis Teismas. 2010 m. liepos 16 d. nutartis administracinių teisės pažeidimų byloje, nr. N-575-5912-10

neigiamas poveikis nepilnamečiams asmenims yra ne mažas, o neformali aplinka leidžia nepilnamečiui vaikui patirti mažiau įtampos ir streso dėl vykdomos apklausos.

Kalbant apie Prancūzijoje vykdomas nepilnamečių vaikų apklausas pastebėtina tokia aplinkybė, jog pareigūnai, specializuotai dirbantys su nepilnamečiais vaikais, juos apklausinėja apsirengę civilių drabužiais. Tai nepilnamečiui vaikui suteikia daugiau pasitikėjimo savimi ir tai yra tik neformalus pasirengimas nepilnamečio vaiko apklausai.

Nepilnamečio liudytojo apklausą, kaip ir nepilnamečio nukentėjusiojo, gali atlikti ikiteisminio tyrimo teisėjas. LAT 2007 m. rugpjūčio 10 d. nutartyje išaškino, kad „Atsižvelgiant į tai, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas privalo užtikrinti, jog nepilnamečiam liudytojui (nukentėjusiam) apklausos metu nebūtų daromas neleistinas poveikis (BPK 186 str. 2 d.), jis gali priimti motyvuotą nutartį uždrausti įtariamajam ir jo gynėjui tiesiogiai dalyvauti apklausoje šiai dar neprasidėjus arba atlikimo metu. Taip elgtis leidžia ir Konvencijos 6 str. 1 d. įtvirtintas teisingo bylos nagrinėjimo principas bei į Konvencijos 8 str. taikymo sritį patenkančių liudytojų (nukentėjusiųjų) interesų apsaugos būtinybė. Siekiant, kad būtų sudaryta galimybė teismui ne tik vertinti apklausos metu gautus ir apklausos protokole fiksuotus parodymus, bet ir stebėti apklausiamų liudytojų (nukentėjusiųjų) bei kitų asmenų elgesį, apklausos metu turėtų būti daromas vaizdo ir garso įrašas. Tačiau tokiu atveju klausimai pateikiami ne tiesiogiai, o per ikiteisminio tyrimo teisėją ar liudytojo (nukentėjusiojo) atstovą (pagal analogiją taikant BPK 275 str. 5 d.)”¹⁰⁶.

Būtent dėl galimos vaikų traumos, tėvai susiduria su dilema – leisti ar ne apklausti jų vaiką, nukentėjusį nuo nusikalstamos veikos, ypač nuo seksualinių nusikaltimų. EŽTT 2001 m. gruodžio 20 d. sprendimo byloje *P. S. prieš Vokietiją* konstatavo, kad „Apeliacinis teismas buvo tos nuomonės, kad S. parodymų teisme nebuvimas yra rimtas įrodymų rinkimo trūkumas, tačiau nurodė, kad mergaitės tėvai atsisakė atvesti dukterį į teismą, atsižvelgdami į jos sveikatos būklės pablogėjimo pavojų. Apeliacinis teismas manė, kad tėvų atsisakymas yra suprantamas; šiuo aspektu jis atsižvelgė ir į medicinos pažymą, patvirtinančią tėvų teiginius,

¹⁰⁶ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. 2007 m. rugpjūčio 10 d. Teisiamajame posėdyje neapklaustų liudytojų (nukentėjusiųjų) parodymų naudojimas apkaltinamojo nuosprendžio išvadoms pagrįsti (II). Teismų praktika Nr. 26.

bei psichologo išvadas. Tokiomis aplinkybėmis parodymų panaudojimas buvo susijęs su tokiais gynybos teisių apribojimais, kad pareiškėjo bylos nagrinėjimas nelaikytinas teisingu. Dėl to Konvencijos 6 str. 3 d. d punktas, taikomas kartu su 6 str. 1 d., buvo pažeistas¹⁰⁷. Siekiant išvengti tokių įtariamojo, kaltinamojo teisių į teisingą teismą galimų pažeidimų, būtina vaikus apklausti tokiomis sąlygomis, kad jie nenukentėtų dar kartą – tik šį kartą jau vykstant baudžiamajam procesui.

Be aukščiau aptartų BPK nuostatų, reglamentuojant vaiko apklausą ir kitus proceso veiksmus, kuriuose jis dalyvauja, ypač reikšmingos šiame darbe taip pat nurodomos, ir kuriomis vadovaujantis buvo rašomas darbas - Generalinio prokuroro patvirtintos Rekomendacijas dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos. Pažymėtina, kad prokurorams ir ikiteisminio tyrimo pareigūnams generalinio prokuroro patvirtintos rekomendacijos ir kiti teisės norminiai aktai, formuojantys ikiteisminio tyrimo, valstybinio kaltinimo ir nuosprendžių vykdymo kontrolės praktiką, yra privalomi¹⁰⁸. Šios Rekomendacijos yra itin svarbios tuo, kad jose vienareikšmiškai pripažintas baudžiamojo proceso traumuojamasis poveikis nepilnamečiams, todėl keliamas uždavinys siekti, kad vaikas teisiniame procese dalyvautų minimaliai; keliamas uždavinys, kad vaikus apklaustų besispecializuojantys pareigūnai; fiksuojama orientacinė vaiko apklausos trukmė; akcentuojama garso ir vaizdo įrašo darymo apklausos metu svarba, įvertinant galimą vėlesnį vaiko parodymų patikimumo įvertinimo poreikį; didelis dėmesys skirtas apklausą vykdysiančio pareigūno pasiruošimui apklausai; įtvirtinti atvejai, kada prokuroras privalo kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją, kad apklausa būtų vykdoma pas ikiteisminio tyrimo teisėją; pripažinta, kaip svarbu, taikant BPK nuostatas neleisti įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams vaiko apklausos metu būti patalpoje, kur ji atliekama, kad apklausa būtų atliekama specialiai tam pritaikytoje patalpoje; įtvirtinta prokuroro pareiga bendradarbiauti su jo veiklos teritorijoje dirbančiais vaiko teisių apsaugos specialistais ir psichologais, kurie,

¹⁰⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2001 m. gruodžio 20 d. sprendimas byloje *P. S. v. Vokietija*, Nr. 33900/96.

¹⁰⁸ Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas (su papildymais ir pakeitimais). *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 42-1919.

atsiradus reikalui, galėtų padėti apklausti vaiką arba jį atstovautų proceso metu, bei kitos svarbios nuostatos¹⁰⁹.

Atsižvelgiant į tai, jog nepilnamečio vaiko, ypač jeigu kalbame apie liudytojų apklausą (kadangi mano nuomone, liudytojams labiausiai gali būti daroma neigiama įtaka), taip pat tokia pozicija ne kartą yra išsakyta ir vaikų teisių apsaugos specialistų bei psichologų - nepilnametis vaikas turėtų būti apklausiamas tik vieną kartą, naudojant vaizdo, garso įrašymo ir kitas komunikacijos priemones. Ir jog šią vienintelę apklausą vykdytų ikiteisminio tyrimo teisėjas.

Pagal šią dieną galiojantį BPK, ar apklausti asmenį ikiteisminio tyrimo teisėjui, sprendžia prokuroras pagal BPK nustatytus kriterijus.

Remiantis BPK komentaro autoriais, „Užbaigus apklausą nepilnamečio iki 16 metų amžiaus protokole pažymima, kad liudytojui išaiškinta jo pareiga duoti teisingus parodymus (jis neįspėjamas dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą), tuo tarpu mažamečiai liudytojai apklausos protokolo nepasirašo. Už juos pasirašo tėvai ar kiti jų atstovai arba valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas, arba psichologas“¹¹⁰.

Apibendrinant šį skyrių pažymėtina, kad įstatymų leidėjas yra nustatęs bendras apklausų atlikimo taisykles nepilnamečiui liudytojui ir nepilnamečiui nukentėjusiajam. Dėl šios priežasties galima daryti išvadą, kad nepilnamečiui liudytojui įstatymų leidėjas skiria pakankamai dėmesio siekiant užtikrinti nepilnamečio teises ir teisėtus interesus vykstant baudžiamajam procesui.

¹⁰⁹ *Vaikas teisiniame procese. Situacijos Lietuvoje analizė ir rekomendacijos specialistams*. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vaikystebesmurto.lt/sites/paramosvaikamscentras/media/images/Leidiniai/vaikas%20teisiniame%20procesu.pdf>.

¹¹⁰ GODA, G., et. al. *Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I dalis*. (1-220 straipsniai). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 495.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Įtvirtinta nepilnamečio sąvoka tik nubrėžia tam tikras teises ribas, pagal kurias vaikas gali dalyvauti baudžiamajame procese. Baudžiamąjį proceso įstatyme nepilnamečio sąvoka siejama su tam tikru amžiaus tarpsniu, į kurį atsižvelgiant, nepilnametis gali būti įtrauktas į procesą. Būtent amžiaus kriterijus yra pagrindas, apibrėžiantis nepilnamečio sąvoką baudžiamajame procese.

2. Nukentėjusiojo statuso įgijimo faktinis pagrindas – tai faktas, kad nusikalstama veika asmeniui padaryta žala, juridinis pagrindas – teisėsaugos institucijos pareigūno arba teisėjo priimtas sprendimas pripažinti asmenį nukentėjusiuoju. Teisė turėti atstovą pagal įstatymą ne tik padeda realizuoti nepilnamečio asmens tinkamą dalyvavimą baudžiamajame procese, bet ir užtikrina mažesnę neigiamą baudžiamąjį proceso poveikį nepilnamečiui, kadangi tėvai ar teisėti globėjai suteikia vaikui reikalingą emocinę paramą proceso metu.

3. Siūlytina papildyti BPK 53 str. nuostatą, įteisinančią galimybę išimtiniais atvejais leisti faktiniam nepilnamečio vaiko globėjui (rūpintojui) dalyvauti procese kaip teisėtam atstovui (prilyginti jį atstovui pagal įstatymą) arba įtvirtinti bendresnio pobūdžio normą, numatančią teisinius sprendimus, kurie užtikrintų tinkamą vaiko atstovavimą procese.

4. Nepilnamečiams (įtariamiesiems, nukentėjusiesiems) suteikiamų procesinių garantijų analizė leido išskirti pagrindinius institutus, per kuriuos galima realizuoti jų teises: tinkamas atstovavimas ir teisinė pagalba, padarytos žalos atlyginimas, duomenų apie nepilnametį konfidencialumas, viešumo ribojimas, specifinė nepilnamečio apklausa.

4. Baudžiamasis procesas, kai įtariamasis, o vėliau kaltinamasis yra nepilnametis, skiriasi keliais aspektais: visų pirma yra nustatytas privalomas gynėjo dalyvavimas. Antra, šiame procese gali dalyvauti ir nepilnamečio atstovas pagal įstatymą. Vienam procesiniam veiksmui – apklausai – gali būti pakviestas vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas. Visi šie asmenys turi užtikrinti nepilnamečio įtariamojo teisių bei interesų gynybą ir padėti tinkamai dalyvauti baudžiamajame procese.

5. Nepilnametis įtariamasis (kaltinamasis) negali būti pripažintas civiliniu atsakovu, kadangi už jo nusikalstama veika padarytą žalą atsako atstovai pagal įstatymą. Kai nepilnamečio tėvui (motinai) yra apribota tėvų valdžia, siūlytina remtis Rusijos Federacijos formuojama praktika, pagal kurią 3 metus po tėvų valdžios apribojimo buvę įstatyminiai atstovai išliktų materialiai atsakingi už savo nepilnametį vaiką.

6. Skiriant kardomąją priemonę – suėmimą – nepilnamečiams įtariamiesiems (kaltinamiesiems) įstatymų leidėjas griežtai riboja skyrimo bei pratęsimo terminus. Jeigu kardamosios priemonės tikslai gali būti pasiekiami skiriant švelnesnę kardomąją priemonę nei suėmimas, tai nepilnamečiui įtariamajam (kaltinamajam) rekomenduojama skirti specialiąją – nepilnamečio atidavimas tėvams, rūpintojams arba kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, prižiūrėti.

7. Liudytojo statusas įgaunamas, kai tik gaunamas šaukimas. Nepilnametis liudytojas baudžiamojo proceso metu paprastai turi būti apklausiamas ne daugiau kaip vieną kartą. Todėl, kuo vaikas jaunesnis, tuo labiau prokuroras turi stengtis organizuoti jo apklausą pas ikiteisminio tyrimo teisėją, nes, priešingai nei ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro atliekamos apklausos atveju, ikiteisminio tyrimo teisėjui duoti parodymai gali būti perskaitomi balsu teisme, nekviečiant vaiko į posėdžių salę ir taip išvengiant neigiamo baudžiamojo proceso poveikio nepilnamečiui.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Tarptautiniai ir Europos Sąjungos teisės aktai:

1. 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*, 1995, nr. 60-1501.
2. 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 155-735.
3. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1985 m. lapkričio 29 d. deklaracija A/RES/40/34 dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms. United Nations Documents. [interaktyvus; žiūrėta 2016-004-01]. Prieiga per internetą: <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>.
4. 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR.
5. Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino taisyklės) 1985 m. lapkričio 29 d. Generalinės Asamblėjos rezoliucija Nr. 40/33. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.elibrary.lt/resursai/NPLC/nepilnameciu_justicija/Jungtiniu%20Tautu%20Ostandartines%20minimalios%20nepilnameciu%20teisenos%20igyvendinimo%20tais%20ykses.pdf>.

Lietuvos Respublikos teisės aktai:

6. Lietuvos Respublikos Konstitucija (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 1992, nr. 33-1014.
7. Lietuvos Respublikos Baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2000, nr. 89-2741.
8. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2002, nr. 37-1341.

9. Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2000, nr.74-2262.
10. Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, nr. I-1374.
11. Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, nr. IX-1067.
12. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas (su papildymais ir pakeitimais). *Valstybės žinios*, 2003, nr. 42-1919.
13. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2015 m. vasario 18 d. įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymo Nr. I-126 „Dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*, 2015, nr. I-52.
14. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2016 m. vasario 29 d. įsakymas Nr. I-63 „Dėl rekomendacijų dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2016, nr. 4051.

Specialioji literatūra:

14. ABRAMAVIČIUS, A., *et. al.* Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis (1-98 straipsniai). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
15. ABRAMAVIČIUS, A., *et. al.* Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis. Vilnius: Registrų centras, 2009.
16. ANCELIS, P.; ir JUZUKONIS, S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*, t. 35, 2002.
17. ANCELIS, P. *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
18. AŽUBALYTĖ, R.; ANCELIS, R.; ir BURDA, R. *Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pagūnams, dirbantiems su nepilnamečiais*. Vilnius, 2005.

19. AŽUBALYTĖ, R.; JURGAITIS, R.; ir ZAJANČKAUSKIENĖ, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
20. BLUVŠTEINAS, J. *Kriminologija*. Vilnius: „Pradai“, 1994.
21. DAPŠYS, A.; SAKALAUSKAS, G.; ir VALECKAITĖ, V. *Teisinė bazė smurtą patyrusių vaikų rehabilitacijos koncepcijai įgyvendinti. Teisės aktų analizė, išvados ir pasiūlymai*. Vilnius: Teisės institutas, 2005.
22. DRAKŠIENĖ, A. *Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
23. DRAKŠIENĖ, A. Pakaltinamumas kaip nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės prielaida. *Teisė*. 2006, t. 58.
24. DRAKŠIENĖ, A.; ir DRAKŠAS, R. *Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė: vadovėlis*. Vilnius: Eugrimas, 2007.
25. GODA, G. *Nepilnamečio teisinė padėtis baudžiamajame procese. Nepilnamečių kriminalinė justicija: kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2001.
26. GODA, G., et. al. *Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I dalis*. (1-220 straipsniai). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
27. GODA, G., et. al. *Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso komentaras. V-IX dalys*. (221-461 straipsniai). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
28. GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; ir KUČONIS P. *Baudžiamojo proceso teisė: vadovėlis*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011.
29. GREENBERGER, E.; ir SORENSEN, A. B. Toward a Concept of Psychosocial Maturity. From *Journal of Youth and Adolescence*, 1974, Vol. 3, no. 4.
30. GRIGUTYTĖ, N., et. al. *Psichologinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais*. Vilnius: 2006.
31. KILINSKAS, V. Įtariamąjo procesinis statusas. *Teisė*, 2003, t. 47.
32. KILINSKAS, V. Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama įtariamąjo apklausa. *Teisė*, 2005, t. 57.

33. Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija Parlamentinių tyrimų departamentas. „Suėmimo kardomosios priemonės statistika ES šalyse“. Vilnius, 2013.
34. MERKEVIČIUS, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Vilnius, 2008.
35. MICKEVIČIUS, D. Vaiko apklausa – perspektyvos Lietuvoje. Iš „*Kaip šiandien Lietuva padeda vaikams, nukentėjusiems nuo seksualinės prievartos*“: tarptautinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 2007.
36. MURAUSKIENĖ, D. Paleisti negalima suimti: kur dėti kablelį? [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. balandžio 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.apeliacinis.lt/lt/naujienos/paleisti-negalima-suimti-rd9w.html>.
37. PAKŠTAITIS, L. Nepilnamečio baudžiamosios atsakomybės ypatumai baudžiamajame kodekse, jų taikymo ir tobulinimo galimybės. Iš *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*. Vilnius, 2007.
38. RAMANAUSKIENĖ, V. Institucijų bendradarbiavimas seksualinių nusikaltimų prieš vaikus tyrimuose. Iš „*Kaip šiandien Lietuva padeda vaikams, nukentėjusiems nuo seksualinės prievartos*“: tarptautinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 2007.
39. RIMŠELIS, E. Baudžiamąjo proceso teisės pažeidimas: samprata ir sudėtis. *Jurisprudencija*, 2006, 6(84):81.
40. ŠUMSKAS, A. *Baudžiamųjų bylų nagrinėjimas teisme*. Vilnius: Justitia, 2000.
41. USCILA, R. Nusikaltimo aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje: padėties vertinimas. *Jurisprudencija*, 2004, 59(51):18.
42. ŪSELĖ, L. *Jaunų pilnamečių (18-20 metų) socialinė branda – nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų jiems taikymo veiksnys*. Vilnius: Teisės problemos, 2010, t. 2 (68).
43. ZAKSAITĖ, S.; ir SAKALAUSKAS, G. *Vaikai kaip nusikalstamų veikų aukos ir liudytojai Lietuvos Respublikos Baudžiamąjo proceso teisėje*. Teisės institutas, 2006.
44. KAREN. R. A. *Practitioner`s guide to the European Convention on Human Rights*. London, 2004.

Teismų praktika:

45. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1992 m. rugsėjo 25 d. sprendimas byloje *Croissant v. Germany*, Nr. 13611/88.
46. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1998 m. balandžio 21 d. sprendimas byloje *Daud v. Portugal*, Nr. 22600/93.
47. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2001 m. gruodžio 20 d. sprendimas byloje *P. S. prieš. Vokietija*, Nr. 33900/96.
48. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2002 m. kovo 21 d. sprendimas byloje *Stašaitis prieš. Lietuva*, Nr. 47679/99.
49. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2005 m. lapkričio 18 d. sprendimas byloje *Bocos Cuesta prieš Olandiją*, Nr. 54789/00.
50. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*, 2001, 14-445.
51. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2007 m. balandžio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje, Nr. 2K-252/2007.
52. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2006 m. birželio 12 d. nutartis civilinėje byloje, Nr. 3K-3-394/2006; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2009 m. lapkričio 20 d. nutartis civilinėje byloje, Nr. 3K-3-497/2009.
53. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2009 m. vasario 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje, Nr. 2K-39-2009.
54. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje, Nr. 2K-381-697/2015.
55. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimas „Dėl teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą“. *Teismų praktika*, nr. 50.

56. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. 2007 m. rugpjūčio 10 d. Teisiamajame posėdyje neapklaustų liudytojų (nukentėjusiųjų) parodymų naudojimas apkaltinamojo nuosprendžio išvadoms pagrįsti (II). Teismų praktika Nr. 26.
57. Lietuvos Respublikos Aukščiausiasis Teismas. 2008 m. liepos 3 d. Teisės normų, reguliuojančių nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą, taikymo baudžiamosiose bylose apžvalga. Teismų praktika Nr. 29.
58. Lietuvos Vyriausiasis Administracinis Teismas. 2010 m. liepos 16 d. nutartis administracinių teisės pažeidimų byloje, nr. N-575-5912-10.
59. Lietuvos Apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2005 m. gegužės 4 d. nutartis baudžiamojame byloje, Nr. 1A-267/2005.
60. Lietuvos Respublikos Apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2006 m. spalio 31 d. nutartis baudžiamojame byloje, Nr. 1A-402/2006.
61. Kauno apygardos teismas. 2007 m. gruodžio 28 d. nutartis baudžiamojame byloje, nr. STP-160.
62. Kelmės rajono apylinkės teismas. 2011 m. sausio 31 d. sprendimas civilinėje byloje, Nr. 2-23-446/2011.
63. Panevėžio apygardos teismas. 2015 m. kovo 3 d. nutartis baudžiamojame byloje, Nr. 1S-95-491/2015.
64. Panevėžio apygardos teismas. 2015 m. birželio 2 d. nutartis baudžiamojame byloje, Nr. 1S-278-491/2015.
65. Panevėžio apygardos teismas. 2016 m. sausio 15 d. nutartis baudžiamojame byloje, Nr. 1A-34-134/2016.
66. Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2012 m. gegužės 18 d. nutartis baudžiamojame byloje, Nr. 1S-357-209/2012.

Internetiniai šaltiniai:

67. Criminal Procedure Code of the Republic of Estonia (2001, amended 2013) (English version). [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.
68. DROITS DES VICTIMES. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://memoiretraumatique.org/que-faire-en-cas-de-violences/droits-des-victimes.html>.
69. *Jugendgerichtsgesetz (Osterreich)*. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. kovo 30 d.]. Prieiga per internetą: [http://www.jusline.at/Jugendgerichtsgesetz_\(JGG\).html/](http://www.jusline.at/Jugendgerichtsgesetz_(JGG).html/).
70. Nederland Wetboek van strafvordering, Eerste boek *Algemeene bepalingen (van 15 januari 1921)* Artikelen 51 a. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: < <https://www.unodc.org/tldb/pdf/DutchCodeOfCriminalProcedure.pdf> >.
71. Rusijos Federacijos civilinis kodeksas (Гражданский кодекс Российской Федерации). [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. kovo 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.rg.ru/2008/05/22/gk-2-dok.html>.
72. *Vaikas teisiniame procese. Situacijos Lietuvoje analizė ir rekomendacijos specialistams*. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vaikystebesmurto.lt/sites/paramosvaikamscentras/media/images/Leidiniai/vaikas%20teisiniame%20procesu.pdf>.

SANTRAUKA

(Nepilnamečių asmenų dalyvavimo baudžiamajame procese ypatumai)

Magistrinio darbo tikslas yra remiantis Lietuvos Respublikos įstatymais, moksline literatūra, teismų praktika išanalizuoti nepilnamečių dalyvavimo baudžiamajame procese ypatumus.

Baudžiamoji teisena yra griežčiausiai sureguliuota socialinio gyvenimo sfera, kurioje vis dažniau pasitaiko atvejų, kada į baudžiamąjį procesą yra įtraukiami nepilnamečiai, o būtent, kai pats procesas pradamas dėl nepilnamečių padarytų nusikalstamų veikų, jiems nukentėjus ar suteikiant liudytojo statusą. Asmeniui dalyvavimas baudžiamajame procese sukelia neigiamus išgyvenimus, stresą, o atsižvelgiant į asmens procesinį statusą, tiksliau esant įtariamuoju ar kaltinamuoju, teisių bei laisvių suvaržymus, o esant nukentėjusiuoju atkuriant teisingumą ir padarytą žalą, tiek turtinę, tiek neturtinę. Šios neigiamos pasekmės gali turėti įtakos nepilnamečiams asmenims, todėl šiems apsaugoti yra numatyti ypatumai, kuriais privalo remtis ir vadovautis tyrimą atliekantys pareigūnai (ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokurorai ar teisėjai), kad būtų galima tinkamai apsaugoti nepilnamečius vaikus nuo galimų pasekmių ateityje.

Pirmojoje darbo dalyje buvo analizuojama nepilnamečio vaiko samprata. Joje atskleista, kad nepilnamečio sąvoka baudžiamąjo proceso prasme orientuoja tik į amžiaus kriterijų. Antroje dalyje yra aptariama nepilnamečio nukentėjusiojo samprata, teisinis statusas, aspektai, susiję su nepilnamečio nukentėjusiojo atstovavimu, ir kiti procedūriniai klausimai, kurie yra aktualūs nepilnamečiams dalyvaujantiems baudžiamajame procese. Prieita prie išvados, kad būtent atstovai pagal įstatymą padeda užtikrinti nepilnamečiams jų teisių ir teisėtų interesų apsaugą bei tinkamą realizavimą procese. Be to, pateiktas pasiūlymas į nacionalinius įstatymus įtraukti nuostatą, įteisinančią galimybę išimtiniais atvejais leisti faktiniam nepilnamečio globėjui dalyvauti procese kaip teisėtam atstovui. Trečioje dalyje analizuojama nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) samprata, teisės ir pareigos, įstatyme numatyti ypatumai, kai yra patraukiamas baudžiamajon atsakomybėn arba kaltinamas

nepilnametis asmuo, taip pat ypatumai, susiję su nepilnamečiams asmenims skiriamomis kardomosiomis priemonėmis. Ketvirtotoje dalyje apžvelgiami procesiniai ypatumai, kai nepilnametis asmuo yra kviečiamas baudžiamojoje byloje kaip liudytojas, pateikiant sampratą, turimas teises, pareigas ir dalyvavimo baudžiamajame procese ypatumus.

SUMMARY

(Peculiarities of Juvenile Participation in Criminal Procedure)

The aim of the master's work is to analyze the features of the participation of the under-aged in the criminal process referring to Lithuanian Republic laws, scientific literature, justice trials practice.

Criminal justice is the most severely adjusted field of the social life, in which cases, involving the under-aged into the criminal process, happen more and more often, especially, when the process itself is started because of the criminal deeds committed by the under-aged, when they suffer or giving the status of the witness. The participation in the criminal process causes negative feelings and stress for a person, and taking into account the procedural status of the person, that is being a suspect or a accused one gets restraints of rights and freedoms, and if one is a victim, restoring the justice and made damage, property and non-property. These negative consequences can have influence on the under-aged, that is why to protect them are foreseen features, which must be referred and followed by the officials who analyze the investigation (before-the-trial investigation officials, prosecutors or lawyers) in order to protect the under-aged from the possible consequences in the future.

In the first part of the work the conception of the under-aged child is analyzed. It was revealed, that the conception of the under-aged child in the sense of the criminal process is directed only to the criterius of the age. In the second part the conception of the suffered under-aged, the legal status, the aspects, related to the representation of the suffered under-aged and other procedure questions which are relevant to the under-aged participating in the criminal process are discussed. In conclusion, namely legal representation of the under-aged helps to ensure the under-aged the protection of their rights and freedoms and relevant realization in the process. Also, the suggestion is put forward to include the regulation, legitimating the possibility to let the actual tutor of the under-aged to participate in the process as a legal representative in exceptional cases, into national laws. In the third part the conception of the under-aged as a suspect is analyzed the rights and duties, the specifications

related to the measures of suppression given to the under-aged. In the fourth part the features of the process when the under-aged is invited as a witness in the criminal case giving the conception, duties and features are looked over.